

ELS INVENTARIS DE LA BIBLIOTECA PAPAL DE PENÍSCOLA
A LA MORT DE BENET XIII

És enraonat d'entrar en l'estudi dels inventaris d'una biblioteca papal, la de Peníscola a la mort de Benet XIII,¹ bõ i recordant les seves quatre grans etapes, assenyalades ja pel cardenal Franz Ehrle: la que arribaria als temps del papa Honori III (1216-1227); la que recomençaria amb Bo-

1. En les pàgines que segueixen, hom trobarà referències als catàlegs relacionats amb la biblioteca papal de Peníscola, indicats amb les lletres següents:

D = *Secuntur libri qui portantur ubique pro servitio domini nostri pape Benedicti XIII*. Edició d'Anneliese MAIER, *Die «Bibliotheca minor» Benedikts XIII. (Petrus de Luna)*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 3 (1965), 139-191.

E = *Registrum omnium librorum librariae domini nostri papae, distinctum per tabulas...* Edició de Franz EHRLE, *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis enarrata ex antiquis earum indicibus aliisque documentis illustrata*. Tomus I, Roma, Tipografia Vaticana 1890, 454-549.

F = *Initium inventarii librariae maioris castris Paniscole*. Edició de Maurice FAUCON, *La librairie des papes d'Avignon. Sa formation, sa composition, ses catalogues (1316-1420) d'après les registres de comptes et d'inventaires des Archives Vaticanes*. Tome second (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 50), París, Ernest Thorin 1887, 43-150.

G1 = *Inventarium librorum, quos habebat dominus noster tempore quo erat cardinalis, receptorum per [m]e, Geraldum Lançol a Ioanne Romani*. Edició de Franz EHRLE, *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis enarrata ex antiquis earum indicibus aliisque documentis illustrata*. Tomus I, Roma, Tipografia Vaticana 1890, 549-560. Edició de Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca de Benedicto XIII (Don Pedro de Luna)*, Saragossa, Universidad 1929, 61-72.

G2 = *Incipit nova ordinacio omnium librorum et voluminum repertorum in maiori libraria sacri palacii Avinion. anno a nativitate Domini millesimo quadringentesimo septimo...* Edició de Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca de Benedicto XIII (Don Pedro de Luna)*, Saragossa, Universidad 1929, 83-188.

M = [*Libri sequentes erant in castro Paniscole post renuntiationem domini Aegidii Sanctii Munionis, nunc Maioricensis episcopi, de quibus omnibus fuerunt tradite claves domino cardinali de Fuxo, apostolice Sedis legato*] Edició de MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca papal de Peníscola*, dins «Estudios Franciscanos», XXVIII (1922), 331-341, 420-436; XXIX (1923), 88-94 i 266-272.

P = *Inventarium librorum in studio repertorum et quorundam que (!) dominus cardinalis sancti Laurentii retinebat*. Edició de Josep Perarnau en aquest volum.

S = *Copia inventarii librorum in libraria castris Paniscole et in duobus cofris in camera domini nostri pape inventorum post obitum Benedicti XIII et electionem Clementis VIII*. Edició de Josep Serrano i Calderó i de Josep Perarnau i Espelt, en aquest volum.

nifaci VIII i s'aniria perdent per Itàlia durant el segle XIV (i de la qual encara és possible de descobrir restes); la que Joan XXII iniciaria a Avinyó i que també deixaria d'existir l'any 1429, en el moment final del Cisma d'Occident; i la començada d'aplegar per Martí V a partir de 1418 i ha esdevingut l'actual Biblioteca Apostòlica Vaticana.²

No cal dir que els dos inventaris de la biblioteca papal a la mort de Benet XIII pertanyen a la tercera de les biblioteques esmentades, més encara, constitueixen el document més ric de notícies sobre com era la biblioteca papal de Peníscola i quins eren els seus fons.

Atesa, doncs, la importància dels inventaris en ells mateixos, l'objectiu d'aquest estudi és bàsicament el de posar-los, finalment, a la disposició dels estudiosos, acompanyats d'uns índexs, en els quals, de més a més, hom ha procurat d'aplegar indicacions sobre la trajectòria de cada volum, sense, però, no sols pretensió, ans ni la més remota velleïtat de completesa, sobretot en allò que mira la localització actual dels volums.

En aquest punt, cal deixar molt clar ja de bell antuvi que, si, fora de la transcripció dels inventaris, ja tot allò que pot ací acompanyar-los és més indicació de problemes que de solucions, això val molt més per a la localització actual de cada volum, en el primer índex o taula que segueix els inventaris. És evident que hom ha procurat de trobar exemplars, fins ara desconeguts, d'aquella biblioteca, amb un resultat sempre més que discret, val a dir-ho, i que les respectives indicacions són, salvada sempre la capacitat humana d'error, segures. Però mai no ha estat objectiu d'aquesta edició indicar l'actual destí dels volums, ans el d'assenyalar la considerable complicació que presenten molts casos, si hom ha de judicar per les dades que poseeix, i el d'oferir elements vàlids de judici (els que proporcionen els mateixos inventaris) per a la futura identificació dels llibres, onsevulla que es trobin.

Cal, encara, proclamar amb el màxim de claredat possible que aquestes pàgines de cap manera no pretenen d'ésser un estudi sobre la Biblioteca Papal de Peníscola en tota la seva extensió cronològica ni en tot el conjunt dels

2. Franz EHRLE, *Un catalogo fin qui sconosciuto della biblioteca papale d'Avignone (1407): Il codice S.3 della Biblioteca Nazionale di Madrid*, dins *Fasciculus Joanni Willis Clark dicatus*, Canterbury, University 1909, 98-99. L'esquema fou repetit i pres com a base de l'article del mateix autor *Nachträge zur Geschichte der drei ältesten päpstlichen Bibliotheken*, dins *Kirchengeschichtliche Festgabe Anton de Waal zum goldenen Priester-Jubiläum (11 Oktober 1912) dargebracht* («Römische Quartalschrift», Supplementheft XX), Friburg de Brisgòvia 1913, 337, nota 1. Vegeu també Augustus PELZER, *Ad Lenda et emendanda ad Francisci Ehrle Historiae Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis tomum I*, Ciutat del Vaticà 1947, 86.

seus problemes. Ací, hom es limita a transcriure els dos inventaris citats i a assenyalar algunes de les qüestions que susciten.

Descripció dels volums

Els inventaris de la biblioteca papal de Peníscola a la mort de Benet XIII, objecte del nostre treball, es troben ara a Barcelona, Biblioteca de Catalunya, mss. 233 i 235. Comencem, doncs, descrivint-los.³

*Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 233*⁴

És, ara, un volum enquadernat amb tela, de 312 × 233 mm; el llom, de pell llisa, porta, de dalt a baix, les inscripcions següents: «Inventario de Peníscola» / «Fol» / «MS. 233». L'angle inferior dret de la cara interior de la contraportada conté una etiqueta, en la qual hom llegeix: «Diputació Prov. Barc. / Bibl. Central. / Reg.^o Ms 233 / Sig.^a 2-IV». Entre cobertes i cos del volum, dos folis de paper blanc, de guarda, a banda i banda.⁵

3. Hom en pot trobar presentacions força breus, signades per Franz EHRLE, *Nachträge...* (citat en la nota anterior), 361-368, per MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca...* (citat en la nota 1), 335-336; i per Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca...* (citat en la nota 1), 25-28.

4. La metodologia emprada en la descripció dels dos manuscrits és l'exposada en el meu *Els manuscrits lullians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans* (Studia, textus, subsidia III), Barcelona, Facultat de Teologia 1982, 10-16, volum al qual remeto el lector per a allò que toca a les col·leccions de filigranes. No faig constar incipits i èxplicits perquè els textos són copiats íntegres després d'aquesta introducció.

5. L'actual enquadernació del volum és força posterior a la seva entrada a la Biblioteca de Catalunya, car tant Martí de Barcelona el 1922 com Pascual Galindo Romeo el 1929 coincideixen a donar testimoni que el volum era enquadernat amb un full de pergami: «No hi ha guarda, però està relligat amb pergami flexible, doble, que no és sinó un document apart de gran interès. En l'anvers de la coberta (!) hi ha: *Copia Inventarij librorum*. Més avall: *Sellent*», MARTÍ DE BARCELONA, *La biblioteca...* (citat en la nota 1), 335. Pascual Galindo diu així: «La cubierta de pergamino (un documento anterior) presenta en el anverso el siguiente título: *Copia inventarij librorum*; un poco más abajo figura el nombre del notario citado, *Sellent*», *La biblioteca...* (citat en la nota 1), 25. Allò que és possible d'afirmar amb certesa a base d'aquests dos testimoniatges és que Martí de Barcelona veié l'enquadernació primitiva i que Galindo potser la veié, però en absolut podria haver escrit basant-se en les dades proporcionades pel primer. Les gestions per a trobar l'antic pergami en la Biblioteca de Catalunya han estat fins ara infructuoses.

El cos del volum és constituït per 130 folis de paper, numerats originàriament amb xifres romanes, i amb llapis segurament després d'entrar a la Biblioteca de Catalunya. Superfície: 302 × 220 mm. Els folis són agrupats en sis plecs, els cinc primers dels quals són de dotze fulls doblats. El cosit dels plecs és reforçat amb un fragment de pergami. Cap plec no porta reclam. Els dos primers plecs (ff. I-XLVIII) presenten la filigrana de trompeta, diferent en l'embocadura de la de Valls i Subirà 1807-1808. La dels plecs terç i quart és una M majúscula somada d'antena (no creu), semblant a la de Briquet 8347 (ff. XLVIII-XCVI). El plec cinquè (ff. XCVII-CXXI) té les dues filigranes dels anteriors. El plec sisè i darrer (ff. CXXII-CXXX) és coix, de 7/2, i la seva filigrana torna a ésser la M dels plecs terç i quart. En aquest plec i, per tant, en el volum, manquen cinc folis.

La caixa d'escriptura en una pàgina normal (prenguem com a exemple el f. 4^v) és de 245 × 115 mm, restant a l'esquerra del lector un marge en blanc de 53 mm, en el qual fou anotat el destí dels volums que sortiren de la llibreria entre 1423 i 1429. La pàgina esmentada té vint-i-vuit línies, agrupades, però, en conjunts de tres o quatre ratlles (les que ocupa cada descripció d'un tom), entre les quals resta un espai en blanc en general de més d'un centímetre. La lletra és gòtica semibastarda, amb una excepció, de mà única. Consta que és còpia de l'original realitzada, si hem de prendre les paraules al peu de la lletra,⁶ per Bartomeu Sellent, notari de la cambra apostòlica. Les notes marginals són de mà diversa, signades per Antoni de Camps,⁷ del qual semblen ésser les descripcions de llibres del f. LXXXIX^v, corresponents als volums S 992-S 1002.

La comparació de la lletra de les notes marginals dels folis LXXVIII^v i LXXXIII^v escrites, signades i rubricades⁸ per Bartomeu Sellent, amb la de la columna central de la pàgina, que, segons el text transcrit en la nota 6, hauria d'ésser d'ell mateix, em fa dubtar que les dues lletres siguin de la mateixa mà i inclinar-me a veure aquest volum com una còpia de la còpia que el notari de la cambra apostòlica potser s'havia reservat per a ell o el seu «officium» a l'hora de l'inventari, com a document que interessava de conservar a la cambra apostòlica esmentada. Aquesta segona còpia potser

6. Més avall torno a tractar d'aquest punt, bo i raonant la meua opinió que la còpia del ms. 233 no és de mà de Bartomeu Sellent. El text però és taxatiu: «... me, Bartholomeo Sellent...», f.2^r.

7. La identificació de l'anagrama «uAu» com a signatura abreujada d'Antoni de Camps fou ja publicada per Franz EHRLE, *Nachträge...* (citad en la nota 2), 363, seguit de Pascual GALINDO ROMEO, *La biblioteca...* (citad en la nota 1), 27.

8. Les anotacions marginals corresponen als volums S 857 i S 928. Hom en pot veure la transcripció en la taula de volums, després dels dos inventaris, en les entrades *Mare historiarum* i *Tullius Cicero, Tusculanarum*.

hauria estat treta a l'hora que hom es decidí a alienar volums, a fi que les notes marginals donessin fe dels que ja no havien d'ésser a la llibreria, de fet, a les mans d'Antoni de Camps, que és qui signa les anotacions de donació o venda.⁹

Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 235

Fascicle enquadrernat amb un full de pergami, el mateix amb el qual ho fou quan encara era a Peníscola.¹⁰ 306 × 236 mm, després de la recent restauració, amb motiu de la qual, sota el pergami ha estat col·locat un cartó. En la cara de coberta del pergami es conserva el títol primitiu, escrit pel mateix escrivà que escriví l'inventari dels llibres. El títol diu *Inventarium librorum in Studio repertorum et quorundam que (!) dominus cardinalis sancti Laurentii retinebat*.¹¹ Entre coberta i cos del volum, un full de paper blanc, de guarda, a banda i banda.

El cos del volum consta de 23 folis de paper, de 301 × 225 mm de superfície, recentment restaurats i numerats amb llapis. En el moment d'escriure aquesta anàlisi, la composició dels fulls en plec sembla ésser la següent:

Dos folis escadussers al començament (ff. 1-2).

Un plec, ara de 3 × 2, clarament refet (ff. 3-8).

Un plec de 2 × 2 (ff. 9-12).

Dos folis que semblen escadussers (ff. 13-14).

Un plec de 2 × 2 (ff. 15-18).

Tres folis que semblen escadussers (ff. 19-21).

9. Crec que no és sobrerera una observació sobre la naturalesa de l'inventari que ens ocupa. Comparat amb d'altres inventaris de la biblioteca papal, pensats com a instrument d'ajuda a l'hora de cercar i de trobar un volum («inventarium» en el sentit ple de la paraula), el nostre no és un element auxiliar de biblioteca, ans un típic inventari de béns «post mortem». Per això, pensem qui podia tenir dret a posseir còpies: l'hereu, ací la Santa Seu representada per Climent VIII, els marmessors, com a prova del treball realitzat, i, tractant-se de la Santa Seu, la cambra apostòlica. Per això, quan convé de tenir una còpia de l'inventari a fi de posar-la a mans de qui ha de controlar les vendes o alienacions de llibres, cal transcriure alguna de les còpies existents. Això, en canvi, era divers per als llibres existents en el studium papal, on hi havia un inventari a mans del papa, cosa tan certa en el nostre cas, que el ms. 235 conté notes autògrafes de Climent VIII i àdhuc alguna signatura d'ell mateix.

10. L'afirmació es justifica pel fet que el títol de la portada és escrit de la mateixa mà que escriví l'inventari.

11. Una mà, potser del s. XVI (la de Gasparico Sánchez Muñoz, a l'hora de fer l'inventari de 1530?) afegí sota el títol «en Latín».

I un full doblat (ff. 22-23).¹²

La filigrana és única: el corn idèntic al reproduït per Piccard, *Horn VII*, 276 (Udine 1424). No hi ha numeració de plecs, ni de fulls a l'interior del plec, ni reclams. Relligat actual, amb cordill.

La caixa d'escriptura amida 232 × 150 mm en el f. 1^r. En el moment d'ésser redactat (abans, per tant que Antoni de Camps afegís anotacions entre línies), la mateixa pàgina tenia 30 línies, la corresponent al f. 2^r, 32. Mà única, de lletra gòtica bastarda, pròpia de la cancelleria papal avinyonesa dels darrers temps.¹³ La pàgina final (f. 23^v) és escrita per Antoni de Camps amb lletra gòtica cursiva.¹⁴ Ultra les seves, algunes de les anotacions mar-

12. Essent tan insatisfactori el resultat de l'anàlisi normal de la constitució dels plecs, he intentat de veure-hi més clar a base de la distribució de les filigranes:

folis amb filigrana:	1,2,3,4	7,8	11,12	18,19,20	22
folis sense filigrana:	5,6	9,10	13-17	21	23

resultat que porta a la possibilitat d'agrupar els folis en plecs de dos fulls doblats, tret del darrer, que seria de tres fulls, així:

primer plec: dos folis perduts i els actuals ff. 1-2

els plecs segon (ff. 3-6), terç (ff. 7-10) i quart (ff. 11-14) haurien estat constituïts de dos fulls doblats, conservats íntegres

el plec cinquè (ff. 15-20) hauria estat de tres fulls doblats, conservat íntegre

el plec darrer i sisè (ff. 21-23) hauria estat inicialment de dos fulls doblats, però s'hauria perdut la segona meitat del full exterior, meitat que hauria estat el foli darrer, el 24, perdut. El plec, doncs, seria coix (2/1).

L'operació contribueix a obtenir la seguretat que, tot i la deficient composició actual dels plecs, de fet no s'ha perdut cap foli. L'anàlisi del text també porta a la mateixa conclusió, car enlloc no és detectable una fractura en l'inventari. Hi ha, encara, una altra raó: la llista de llibres rebuts pel cardenal Pèire de Foix segueix paral·lela a l'inventari que ens ocupa i no acusa cap mancança en el nostre (recordem que els llibres no alienats passaren a mans del cardenal i que la seva llista indicaria una llacuna en el nostre, si aquesta hagués existit).

Una altra conseqüència del recompte és la de confirmar que els folis inicials pertanyien a un plec, una part del qual, la primera, no correspon a aquest fascicle, o, dit d'altra manera, que aquest fascicle formava part d'un inventari més ampli, d'acord amb la seva paraula inicial «Sequitur...».

13. Sigui'ns permesa una doble observació. Primera, la qualitat de la lletra d'aquest fascicle obliga a pensar que fou escrit per un escrivà molt qualificat d'aquella cúria, potser pel reservat personalment als documents papals. Segona, que hom vivia a Peníscola en un món mental immobilitzat, si ja no girat enrera, als «bons» temps d'Avinyó. M'ho fa dir el fet que, aquells mateixos anys entre 1423 i 1429, a Roma hom escrivia amb lletra humanística, tal com ho demostren els dos exemplars del *Liber sanctae Mariae*, de Ramon Llull, copiats a Roma el 1424 (Vat., Barb.lat. 684) i 1425 (Munic, Clm.10519), tots dos amb lletra humanística.

14. Antoni de Camps era català. La seva naturalesa consta perquè és col·locat en la llista dels catalans que repel·liren l'agressió armada contra el Palau Papal d'Avinyó conservada per Martín d'ALPARTIL en la seva *Chronica actuatorum temporibus domini Benedicti papae XIII*, llista que hom pot veure en l'edició de Franz Ehrle, dins

ginals són autògrafes del mateix Climent VIII (Gil Sánchez Muñoz).¹⁵

Aquest darrer detall ens diu que durant els anys 1423-1429, el fascicle es trobava no sols a Peníscola, ans encara en poder de Climent VIII. Ja he dit que, si no m'erro, és la part de l'original de l'inventari global realitzat amb motiu de la mort de Benet XIII, inventari que, si ens hem de guiar pel ms. 229 de la mateixa biblioteca, primer contenia la part del tresor i després la dels llibres; i, arribat a aquests, primer els conservats en la llibreria gran i després els del «studium papae». Per això la primera expressió del nostre és, en el f. 1^r, «Sequitur inventarium...»; si, doncs, segueix, vol dir que inicialment el volum no començava ací, ans contenia altres peces que el precedien. Precisaré, encara, que la part de l'inventari global que és l'actual ms. 235, s'independitzà molt prest del volum total, cosa demostrada pel fet que fou encobertat i en la coberta escrit el títol pel mateix escrivà que havia escrit l'original de l'inventari.

Diria, doncs, que els dos volums mss. 233 i 235 són, respectivament, la sots-còpia de l'inventari de la llibreria gran i l'original de l'inventari dels «libri in studio» (i «in camera» primer d'Eiximèn Dahe i després de Climent VIII ¹⁶), peces que es trobarien en els llocs on es trobaven els res-

la col·lecció «Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte XII», Paderborn, Ferdinand Schöning 1906, 61. Evacuat el Palau Papal d'Avinyó, s'integrà en la cúria de Peníscola, on el trobem «regens officia et recipiens pecunias seu emolumenta bulle et registri domini nostri pape», Arxiu Secret Vaticà (en endavant ASV), *Reg. Aven.* 339, f. 236^r. Poc abans de la mort de Benet XIII, el 3 de novembre de 1422, es procurà un document pontifici, important des del punt de vista de l'economia papal de Peníscola, d'aprovació dels comptes presentats «ratione bulle et registri litterarum apostolicarum» durant tots els anys peniscians, ASV, *Reg. Vat.* 329, ff. 197^r-198^r. Posseïa el benifet de degà d'Osca, *ibid.*, f. 116^r i el de rector de Mora d'Ebre, ASV, *Reg. Aven.* 337, f. 41. El 1414 havia obtingut quatre butlles papals a favor seu, ASV, *Reg. Aven.* 347, ff. 755-759. Però el document més important sembla ésser el del cardenal Pèire de Foix, datat a Castelló de Farfanya el 12 de maig de 1430, en el qual confirmava per al cas de la rectoria de Catí la imposició d'una pensió a favor seu pagadora pel rector, ASV, *Reg. Aven.* 342, ff. 604-605, car demostra que les concessions de Benet XIII, almenys les realitzades abans de la sostracció d'obediència de la corona catalano-aragonesa (6 de gener de 1416) eren considerades jurídicament vàlides. Consta que el 17 de juny de 1439 encara era viu, car una súplica seva era presentada al concili de Basilea, demanant de poder obtenir, pel camí de permuta, una canongia i prebenda a Girona, Gustav BECKMANN, *Concilium Basiliense* VI, Basilea 1926, 537. En aquell moment es qualificava com a canonge de Barcelona.

15. La frase, «restituyt michi, Clementy pape», escrita al marge del ms. 235, f. 6^r, no sembla que pugui ésser interpretada altrament. Hom pot veure en l'aparat crític la indicació de les anotacions autògrafes de Gil Sánchez Muñoz a l'inventari P.

16. La nota final de l'inventari del ms. 235, escrita per Antoni de Camps, fa constar expressament que els llibres que eren en la cambra del cardenal de Sant Llorenç in Lucina, Eiximèn Dahe, el dia 7 de gener de 1424 «fuerunt portati dicti libri ad dominum nostrum papam et positi in camera sua secreta», f. 23^r.

pectius fons bibliogràfics, en l'estudi o en la cambra papals el ms. 235 i en la llibreria major el ms. 233, aquell a disposició tant de Climent VIII com d'Antoni de Camps, aquest a la del darrerament esmentat secretari papal, a fi que l'un o l'altre hi escrivissin les anotacions pertinents, en general les d'alienació de la propietat dels volums.¹⁷ El camí seguit pels dos volums fins a la Biblioteca de Catalunya ja és conegut.¹⁸

Els llibres papals de Peníscola

Prescindint ara dels registres dels documents,¹⁹ dels quals no ens ocupem en el present estudi, i limitant-nos als llibres pròpiament dits, ens cal preguntar-nos si els inventariats en els dos volums objecte de la nostra atenció són tots els papals que hi havia a Peníscola.

La resposta pot ésser decidida: no.²⁰ N'hi havia un nombre considerable

17. Les anotacions marginals, amb indicació explícita de les autògrafes de Gil Sánchez Muñoz-Climent VIII, són reproduïdes en l'aparat crític de l'inventari P.

18. Jacques MONFRIN, *La bibliothèque Sánchez Muñoz et les inventaires de la bibliothèque pontificale de Peñíscola*, dins *Studi di bibliografia e di storia in onore di Tammaro di Marinis*, III [Verona] 1964, 230, subratllà amb encert el fet que la indubtable procedència dels dos volums de la biblioteca Sánchez Muñoz de Terol no permet dubtes sobre la línia directa que uneix els actuals volums de la Biblioteca de Catalunya i la cambra papal del castell de Peníscola entre 1423 i 1429. De fet, els nostres volums són clarament identificables amb llibres de l'inventari Sánchez Muñoz de 1484: el ms. 233 correspon al núm. 73 i el ms. 235 al núm. 56; l'actual ms. 229 ocupava el lloc núm. 101. Hi havia, encara, un *Inventarium librorum librerie Paniscole*, que tant podria ésser anterior a la mort de Benet XIII com posterior i aleshores podria ésser la part que precedia l'actual ms. 235 i l'original, del qual és còpia l'actual ms. 233.

19. L'inventari dels béns del castell i vila de Peníscola posats a les mans del cardenal Peire de Foix fa constar que entre aquells figuraven «omnia registra litterarum et supplicationum apostolicarum», Barcelona, Biblioteca de Catalunya ms. 229, f. 17^r. Seria interessant de fer un recompte de documents de Benet XIII consistents a oferir còpia notarial de peces de predecessors seus. Són relativament abundants els trets de Climent VII i se'n troba més d'un en els folis finals del *Reg. Aven.* 339. I no manquen les còpies de peces força anteriors, com és ara el cas de la cèlebre butlla *Supra montem* sobre el terç orde de Sant Francesc, publicada per Nicolau IV a Rieti el 18 d'agost de 1289 i reproduïda en document de Benet XIII datat el 13 de juliol de 1420, registrat dins l'ASV, *Reg. Aven.*, 329, f. 160^r i aplegada per Konrad EUBEL dins *Bullarium Franciscanum* VII, Roma 1904, 405, núm. 1168.

20. No em consta que ningú hagi ni indicat el tema dels volums que, tot i no pertànyer a la biblioteca papal, certament procedeixen de la cort papal de Peníscola. Només com a mostra de la importància que tals llibres podrien tenir, n'indicaré alguns: Avinyó, Bibliothèque Municipale, ms. 321, que diria copiat en temps contemporani del concili de Constança. Barcelona, Arxiu Capitular de la Catedral, Còdexs 128, 129, 132,

de litúrgics en el tresor,²¹ i això vol dir que materialment i físicament no es trobaven en els tres llocs que, segons els nostres dos volums, contenien llibres, la «libraria», el «studium» i la «camera». Si, però, continuem preguntant entorn de la possible existència de fons bibliogràfics, ultra els quatre llocs acabats d'esmentar, no penso que en aquest moment sigui possible de descartar-ho, ans al revés, si hom recorda els dos volums, ara a la Bibliothèque Nationale de París, dels quals consta que foren retornats al cardenal Pèire de Foix per dos personatges que confessaren d'haver-los rebut en préstec.²² És possible que d'altres en tinguessin també i no els tornessin o

133, 134, 142, 143, 146 i 182, recentment descrits per Josep BAUCELLS I REIG, *El fons «Cisma d'Occident» de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Catàleg de còdexs i pergamins* (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica XXXIV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1985, 77-95. Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana, volums de sèries diverses, que analitzo en el meu *Alguns volums manuscrits de la Biblioteca Vaticana relatius a Benet XIII*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*. Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. *Ponències i comunicacions*. Segona part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1988, que no té absolutament cap pretensió de competesa, car s'hi poden afegir volums com els Vat. lat. 3983 (*Regulae Cancellariae*), 3934 (tractat de Benet XIII, *Quia, ut audio*), 4124 (també de Benet XIII, *De concilio generali*) o reculls de documentació com és ara la que conté el Reg. lat. 377 (cf. ATCA, 5 (1986), 289, nota 30) (davant un conjunt com el format pels volums de la sèrie Barb. lat. 869-876, comparables al conjunt de la catedral de Barcelona, i possiblement trets de Peníscola pel cardenal Pedro de Fonseca en començar l'any 1418, hom no pot deixar d'estranyar-se que tals llibres no figurin en la recent obra de Harold G. JONES, *Hispanic Manuscripts and Printed Books in the Barberini Collection. I. Manuscripts* (Studi e Testi 280), Ciutat del Vaticà 1978, 348 pàgines). El Escorial d. II. 16 o Montserrat 1082, ff. 85-152. Repeteixo que és una mostra. La llista podria ésser molt més llarga. Però sí que afegiré una paraula relativa a l'enquadernació, la qual sol ésser en tots (almenys la que es conserva en estat primitiu) un full de pergami doblat, de vegades nou, de vegades aprofitat d'alguna butlla no expedida, amb el títol a la portada.

21. En efecte, en l'inventari dels *Bona sequentia erant in castro et villa Paniscole...*, lliurats al cardenal Pèire de Foix, i en la seva primera part (la segona és l'inventari de llibres publicat per Martí de Barcelona, citat en la nota 1), hom troba almenys catorze volums o quaderns, la majoria dels quals pertanyen a celebracions litúrgiques o a devoció privada, però també hi ha un exemplar de sant Bernat, *Ad Eugenium*.

22. Em refereixo als actuals volums de París, Bibliothèque Nationale, lat. 513, HUGONIS DE SANCTO CARO, *Concordantiae Bibliae*, que no m'atreveixo a identificar amb cap dels volums consignats en els catàlegs de 1407 a 1429, i lat. 1620, DYONISII AREOPAGITAE, *Opera*, que em sembla identificable amb F 383. El primer fou restituit per Bernat Jornet, el segon pel bisbe de Girona, el qual no pot ésser altre que Andreu Bertran. Les dues anotacions figuren dins *Bibliothèque Nationale. Catalogue Général des Manuscrits Latins*. Tome I (N°s 1-1438). Tome II (N°s 1439-2692), publicat sota la direcció de Philippe LAUER, París 1939 i 1940, 179 i 95, respectivament.

que no ens n'hagi arribat constància.²³ Tampoc no es pot descartar que en els diversos «officia» d'aquella, cada dia més minsa cort pontificia, però cúria papal fins al darrer moment —per exemple en el despatx del penitencier o en el del mestre de teologia de la cort—, hi hagués volums de la biblioteca papal. Però no n'hi ha constància.

En sentit contrari, en canvi, hi ha una observació que sembla tenir el seu pes, encara que no decisiu. La llista dels llibres lliurats al cardenal Pèire de Foix, conservada en el ms. 229 de la Biblioteca de Catalunya i ja publicada per Martí de Barcelona,²⁴ fou escrita seguint pas per pas els dos inventaris de 1423, primer el de la llibreria, després el de l'estudi i de la cambra papals. Totes dues parts, per tant, la que lliurava els béns i llibres i la que els rebia, per aquest sol fet, indicaven pressuposar que els llibres papals eren els que es trobaven en les tres dependències esmentades i no en d'altres. Si ells, doncs, que n'eren protagonistes i directament interessats, es consideraren satisfets amb la suposició esmentada, deurà ésser difícil de trobar les proves que la contradiguin. Resten preguntes, no manquen indicis (per exemple, què s'han fet la *Tabula generalis ad omnes scientias*, de Ramon Llull o el *De moderno ecclesiae schismate* de sant Vicent Ferrer,²⁵ que formaven part dels *Libri qui portantur ubique...* i que no compareixen en els nostres inventaris? Com s'explica que, després de tanta amistat i de tantes gestions, no hi hagi cap obra de Francesc Eiximenis?²⁶ O bé: a la

23. Em limitaré a assenyalar dues direccions, conscient que al final només hi puc posar un interrogant. Rodrigo de Luna tenia només els llibres papals que són assenyalsats en els nostres dos catàlegs? I aquell personatge enigmàtic que és el «donado» Francisco de Aranda, «alter ego» de Benet XIII, no tenia cap volum de la biblioteca papal, ell que sembla tenir la mà trencada a perdre'ls, tal com consta en Anneliese MAIER, *Ein Leibregister aus der Bibliothek des letzten avignoner Papstes Benedikt XIII. (Petrus de Luna)*, dins «Rivista di Storia della Chiesa in Italia», XX (1966), 309-327, en particular 313, núms. 3 i 4.

24. Vegeu la nota 1, M.

25. Els dos volums esmentats consten a D 157, n. 67 i 186, n. 548.

26. Recordem els *Libri qui fuerunt portati per magistrum Andream Bertrandi de exequitione patriarche Jerosolomitani*, del Vat., Barb. lat. 3180, f. 15^r, llista de sis volums propietat de Francesc Eiximenis, però no obres seves. La llista ha estat publicada per Jacques MONFRIN, *La bibliothèque de Francesc Eiximenis*, dins «Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance», XXIX (1967), 447-484, en particular 474. Però allò que realment manifesta l'interès personal a posseir alguna obra del framenor polígraf és la carta de Pere Regassol a Francesc Climent, tresorer papal de Benet XIII, datada a Barcelona el dia 11 d'agost del 1405, publicada per mi dins *Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 1 (1982), 191-215, en particular 209-210. L'obra per la qual Benet XIII s'interessava era el *De devotione* o *Psalterium laudatorium*, obra que entrà a formar part dels *Libri qui portantur*, tal com hom pot veure dins D 184, n. 509. Però aquest llibre no consta en els dos inventaris «post mortem».

casa Sánchez Muñoz de Terol, el 1484, hi havia algun llibre clarament rebut de la biblioteca papal; ²⁷ entre els llatins no n'hi hauria algun altre?).

Més enllà de les suposicions, però, la pregunta de si a Peníscola hi havia llibres papals que no figuren en els nostres dos inventaris s'imposa d'ella mateixa, tant bon punt que hom compara, ni que sigui poc, els successius catàlegs de la biblioteca papal avinyonesa-penisclana.²⁸

Crec que res no pot ajudar tant el lector a fer-se càrrec de la considerable complicació i dificultat —per no parlar d'impossibilitat— d'identificar uns amb altres els volums dels successius inventaris i de fer quadrar llur nombre com de presentar-ne dos intents, un entorn d'un tema bibliogràfic constant i fonamental per a una biblioteca pontifícia —la Bíblia— i un altre de molt conjuntural, resultat de l'atenció personal de Benet XIII —la medicina—.

A fi que el lector es pugui fer ell mateix una idea del problema, primer reproduiré les descripcions de les Bibles escrites en un sol volum incloses en els successius inventaris ²⁹ i després assenyalaré els problemes que en deriven.

«E» no s'acaba de saber si en recull sis o setze: «890. Item in volumine signato per XV Biblia completa. 892. Item in volumine signato per XVI Biblia completa. 893-902. *in voluminibus signatis XVII-XXVI Bible...* 1484. Item quedam biblia de littera Bononiensi, pulcra, coperta de sirico, incipit in secundo folio... 1485. Item alia biblia, cooperta de rubeo, incipit in secundo folio: *et ne*, et finit in penultimo: *lamenta*. 1486. Item alia biblia, cooperta de viridi, in secundo folio: *manifestius*, et finit in penultimo: *eor*».³⁰

27. Vegeu més avall, text corresponent a les notes 125-126, on esbrino si hi havia algun dels volums de la biblioteca papal en la turolenca dels Sánchez Muñoz.

28. Hom pot veure sobre aquest punt les observacions fetes per Faucon dins el primer volum de *La librairie...* (citada en la nota 1), I. París 1886, 84-85.

29. El lector recorda, sens dubte, que la llista dels inventaris es troba en la nota 1 d'aquesta introducció.

30. Franz EHRLER, *Historia bibliothecae...* (citada en la nota 1), 513 i 549. Algú podria pensar que seria preferible de referir-se als anys dels respectius inventaris i no a lletres, cosa que, de més a més, faria més comprensible el sentit evolutiu de les respectives biblioteques. Però ja en el primer cas, l'inventari que Ehrle data de 1375, Maier, crec que amb raons molt atenedibles, considera que no pertany als temps de Gregori XI ans als de Benet XIII, tal com hom pot veure en el seu *Die «Bibliotheca minor» Benedikts XIII. (Petrus de Luna)*, dins «Archivum Historiae Pontificiae», 3 (1965), 143. Els dubtes continuen, car no és pas clar, a primera vista almenys, què fou anterior, si el catàleg de Peníscola publicat per Faucon o la segona redacció dels *Libri qui portantur ubique pro servitio domini nostri pape Benedicti*, publicada en l'article acabat d'esmentar. Per això he optat a favor de les lletres.

«D» en un primer moment en tenia dues, al màxim tres: «2. Item biblia pulcra ystoriata scripta in pergameni de littera Bononiensi cum armis domini Clementis cum seratoribus de auro. 3. Item alia biblia in pergameni cum postibus et veluto tenato cum seratoribus de argento. 4. Item, biblia magna de littera Bononiensi cum armis regis Francie, cum postibus coopertis de sirico livido et seratoribus de auro». Després, ja en terres catalanes, se n'anirien afegint: «5. Item alia biblia cum postibus rubeis, cum clavibus grossis. 6. Item, alia biblia quondam domini Gerundensis cooperta de rubeo imprentato. 7. Item alia biblia de duabus litteris cooperta de rubeo. 8. Item alia biblia empta in Terracona».³¹

«G2» és dràsticament escàs de detalls: «VI. Item quedam Biblia completa sine interpretationibus. VII. Item quedam Biblia completa. VIII. Item quedam Biblia completa sine interpretationibus. IX. Item quedam Biblia completa sine interpretationibus».³²

«F» és tan escàs com l'anterior: «1. Primo biblia completa sine interpretationibus. 2. Item alia biblia completa. 3. Item alia biblia completa. 4. Item alia biblia completa. 5. Item alia biblia completa».³³

Les anotacions de S 84 i 85 i P 237 i 238 es troben en aquest volum i no s'han de repetir.

Afegiré només que el 15 de gener de 1413 era preparada una *Biblia* per a ésser oferta al rei de Castella.³⁴

Si no m'erro, en tot aquest afer només hi ha dues coses segures, transformables en afirmació apodíctica: la Bíblia de Climent VII és la de D 2 i de P 237. La Bíblia del rei de França és la de D 4 i de S 85. Per a les altres, només podem fer conjectures. M'atreveixo a suposar que la *Biblia*

31. MAIER, *Die «Bibliotheca minor»...* (citat en la nota 30), 154. Tal com ella mateixa indica, les etapes d'introducció dels successius exemplars en els llibres de viatge, es poden resseguir amb facilitat en el Vat., *Barb. lat.*, 3180, f. 1'.

32. GALINDO, *La Biblioteca...* (citat en la nota 1), 94.

33. FAUCON, *La librairie...* (citat en la nota 1), 43.

34. L'anotació en la qual es troba la notícia diu així: «Die xv dicti mensis [gener 1413], fuerunt soluti Johanni de Ceresuela, servitori in camera domini nostri pape, qui fecit fieri unam duodenam nasitergiorum domini nostri, pro factura eorum, XII solidi. Et pro reparatione unius candelabri argentei pro studio domini nostri pape, v sol., vi den. Barchinonenses, ipso recipiente. Et pro una cathedra facta pro camera domini nostri pape, quam fecit Bartholomeus de Sanctalinea, quinque floreni. Et pro argentario, qui paravit gafetos Biblie mittende domino regi Castelle, VIII sol. Et pro tribus aludis pro libris domini nostri pape, XII sol. Et pro certis garnitionibus librorum et pro uno claverio domini nostri. Et pro registris breviorum, tres florenos Aragonie. Que omnia fecit fieri dominus administrator Dertusensis. Quorum omnium summa est XI floreni Aragonum, IIII sol., VI denarii Barchinone, dicto Iohanne recipiente, valent VIII florenos camere, XI denarios», ASV, RA 344, f. 173'.

pulcra personal de Pere de Luna essent encara cardenal (E 1484) és la S 84, comprada per Bartomeu Batlle³⁵ per cent vuitanta florins. M'hi inclina el detall de la «puchritudo», adient al preu, i la impressió personal que aquell home era particularment sensible a les coses pròpies de Benet XIII. Més enllà, només preguntes: ultra aquestes tres i la destinada al rei de Castella, quantes bíblies en un sol volum hi havia en les diverses seccions de la Biblioteca Papal de Peníscola? I aquesta qüestió és resultat de moltes d'altres, també elles sense resposta: les bíblies senceres en un sol volum, en començar el pontificat de Benet XIII, eren sis o eren setze? Entre aquestes sis (o setze) hi havia ja la de Climent VII i la del rei de França o, sumades aquestes, eren vuit (o divuit). El fet que en l'inventari de 1411³⁶ no hi hagi cap Bíblia permet d'afirmar que les sis o vuit (o setze o divuit) bíblies avinyoneses emigraren camí de Peníscola o ja allí els comptes comencen a no quadrar, car G2 reconeix quatre bíblies, les quals, sumades a les tres inicials de D 2, D 3 i D 4, gairebé coincidirien amb les sis o vuit avinyoneses, de cap manera amb les setze o divuit. Però, heus ací que després d'haver-se'n afegit quatre de noves en terres catalanes (D 5-D 8), F només en reconeix cinc, quan una elemental operació de suma dóna el resultat d'onze. I un altre problema: quina és la relació entre D i F en els moments inicials? Si constituïen fons diversos, tindríem dotze bíblies, si no, què s'han fet les que van de cinc a onze? Hom podria pensar que a Peníscola, ultra les cinc de F, hi havia les dues del «studium» del papa, que són les dues de P, i serien set. Però resulta que en els dos inventaris de 1423 només hi ha quatre bíblies completes en un sol volum. Posem-hi la destinada al rei de Castella i encara ens en manquen pel cap baix, dues, potser sis o set. Per aquest cap, doncs, no és pas possible d'afirmar que tots els llibres de la biblioteca papal de Peníscola siguin en els dos inventaris de 1423.

Empremuem ara l'altra prova, la qual serà presentada com l'anterior.

«E» té tres volums de medicina (quatre, si hi comptem aquell «liber de philosophia» d'E 1436, englobat en la secció): «1433. *De regimine sanita-*

35. Sobre aquest personatge, hom pot consultar Manuel MILIÁN I BOIX, *El papa Luna, Benet XIII, a Peníscola*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*. Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979. *Ponències i comunicacions*. Primera part, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1986, 91-92.

36. *Sequitur inventarium... ad requisitionem domini Didaci Navarri... durantibus octo diebus antequam ipse et alii cathalani Palatium apostolicum Avenionense detinentes ipsum palatium dimitterent... factum et scriptum...*, editat per Anneliese MAIER, *Der Katalog der päpstlichen Bibliothek in Avignon vom Jahr 1411*, dins «*Archivum Historiae Pontificiae*», 1 (1963), 97-177. És clar que no es pot descartar que n'hi hagués alguna entre els dos-cents trenta-quatre volums no detallats i només esmentats conjuntament al final, 172; però no consta i l'afirmació és vàlida per allò que consta.

tis... 1434. Francisci de Senis, *De peste...* 1435. *De corde...*³⁷

«G2» salta a dotze: «1571. Avicenne, *Primus canonis...* 1571. Avicenne, *Tertius canonis...* 1572. Galieni, *De egritudinibus et regimine sanitatis...* 1573. Gilbertus Anglicus, *Medicine compendium...* 1575. Serapionis, *In simplicibus medicinis...* 1576. Iohannis Nazarech, *Gratortum in medicina...* 1577. *De febribus curandis.* 1578. Francisci de Senis, *De peste...* 1579. *De corde...* 1580. *Libellus de medicina...* 1581. Magistri Rogerii, *Summa*, etc... 1582. *Antidotarius*».³⁸

«D», ja en terres catalanes,³⁹ també té la seva secció de medicina, formada per llibres no procedents d'Avinyó: «533. *Tacuinum.* 534. *Practica medicine cum Vincentii [Bellocensis] De arte mechanica...* 535. Hipocratis, *Ars.* 536. Galienus. 537. Avicenna. 538. Rasis, *Totum continens in duobus voluminibus.* 539. Rasis».⁴⁰

«F» diria que és esplèndid amb vint-i-quatre obres: «729. Hipocratis, *Ars.* 730. Alia. 731. Galieni libri novem. 732. Avicenne, *Canon in duobus voluminibus.* 733. Rasis, *Liber divisionum...* 734. Galieni, *De crisi...* 735. Serapionis, *De simplicibus medicinis...* 736. Serapionis, *Liber aggregatum.* 737. Iohannis Abenmessue, *De universalibus...* 738. Alius. 739-740. Rasis, *Totum continens in duobus voluminibus.* 741. Gilbertus Anglicus, *Compendium medicine.* 742. Aliud. 743. Vincentii Bellocensis, *De arte mechanica...* 744. Tamini, *De sex rebus non naturalibus...* 745. *Thesaurus pauperum.* 746. Henoc, *De medicinis per comparisonem ad stellas...* 747. Arnaldi de Villanova, *De regimine sanitatis...* 748. Hipocratis, *Aforismi...*

37. Franz EHRLE, *Historia...* (citada en la nota 1), 547. A fi d'abreujar, redueixo les descripcions a allò que és indispensable per a la identificació de les obres.

38. GALINDO, *La biblioteca...* (citada en la nota 1), 187-188. A diferència d'allò que hem vist en tractar-se de les bíblies completes en un sol volum, en aquest cas, dos dels volums inventariats l'any 1407 es troben en l'inventari de 1411 esmentat en la nota 36. Són els volums núms. 1576 i 1577 de la llista de 1407, corresponents als volums 503 i 524 de la de 1411, pàgines 159 i 161 de l'article esmentat en la nota 36.

39. Que la secció de medicina fou introduïda a D quan ja els *Libri qui portantur...* es trobaven en terres catalanes és conclusió que es dedueix de dues premisses. La primera és que quatre almenys dels seus set volums consten haver estat comprats a Barcelona per Benet XIII mateix: «Item, emit (*dominus noster*) in Barchinona... Item, emit a magistro Cavalleria Avicennam, Galienum et Artem Ypocratis. Item, haubuit a magistro... *Totum continens medicine*», Biblioteca Apostòlica Vaticana, Vat., Barb. lat. 3180, f. 14^v, volums que són els corresponents als núms. 535-538 de l'inventari que ens ocupa. L'altra premissa és que les set anotacions de la secció de medicina són escrites simultàniament. Tota la secció, doncs, fou afegida als *Libri qui portantur ubique...* després de l'adquisició dels quatre volums esmentats a Barcelona.

40. MAIER, *Die «Bibliotheca minor»...* (citada en la nota 30), 185.

749. Galieni, libri quinque. 750. Avicenne, libri tres. 751. Rasis, *Almatorius...*».⁴¹

Els inventaris de 1423 contenen vint-i-sis volums de medicina, set en la llibreria i dinou en el «studium» del papa. Hom els pot veure en el seu lloc corresponent: S 1052-S 1054 S 1295, S 1301, S 1431, S 1432 i P 432-P 450.

Prescindim ara de la pregunta d'on vénen els vuit volums nous de 1407, quan entre els llibres del cardenal Pere de Luna no n'hi ha cap de medicina.⁴² Haurem de deixar també sense resposta la pregunta de que s'han fet els cinc volums de 1407 que ni anaren a Peníscola ni es troben en l'inventari de 1411.⁴³ Algun es podia trobar entre els dos cents trenta-quatre que al final consten i no foren descrits,⁴⁴ però és impossible de decantar-se vers l'afirmació.

Amb els cinc volums, doncs, trets d'Avinyó i els adquirits en terres catalanes comença una secció que arribaria als vint-i-sis volums.⁴⁵ Val a dir que els cinc procedents d'Avinyó han arribat tots a 1423,⁴⁶ però, ja abans d'aquesta data, durant els curts anys de la «llibreria» papal de Peníscola, hi ha gué notables variants tant en sentit d'entrada com de sortida de llibres.

41. FAUCON, *La librairie...* (citada en la nota 1), 124-126. Els volums són vint-i-cinc, car el corresponent al núm. 732 de la numeració de Faucon té dos volums sota únic número, a diferència de l'obra també en dos toms corresponent als nùms. 739-740.

42. *Inventarium librorum quos habebat dominus noster tempore quo erat cardinalis, receptorum per [m]e*, G. Lançol a Iobanne Romantí, editat primer per EHRLE, *Historia...* (citada en la nota 1), 549-560 i després per GALINDO, *La biblioteca...* (citada en la nota 1), 61-72.

43. Són els que en l'inventari G 2 porten els números 1578-1582. Una observació: dels dotze llibres de medicina que figuren en l'inventari de 1407, els cinc primers (G2, nùms. 1571-1575) empengueren viatge a Peníscola i restaren els set següents (G2 1576-1582). Els dos primers d'aquests set es troben en l'inventari de 1411, tal com ja hem dit en la nota 38. Els cinc darrers, en canvi, desaparegueren sense deixar rastre.

44. Vegeu la nota 38.

45. Allò que aquest nombre podia representar en aquell temps i lloc es pot intuir una mica comparant-ho amb les dades aplegades per a un segle més tard, quan ja la impremta havia facilitat la multiplicació dels llibres i l'engrandiment de les biblioteques, per VICENTE GIL VICENT i VICENTE LUIS SALAVERT FABIANI, *Lectores y libros de medicina en la sociedad rural valenciana de los siglos XVI y XVII: Castellón de la Plana*, dins «Estudis Castellonencs», 2 (1984-1985), 163-187; només dos segles després, el 1630, la biblioteca d'un metge, Bartomeu Giner, tindria més volums que la secció de medicina de la biblioteca papal de Peníscola, *ibid.*, 182-186.

46. Les correspondències són les següents:

G2 1571 i 1572 = F 732 = P 442 i 443

G2 1573 = F 731 = P 438

G2 1574 = F 741 = S 1052

G2 1575 = F 735 = P 447.

Vegem-los, bo i començant per les entrades. Són nous una *Art de cirurgia* sense nom d'autor (S 1053), un *De medicina* d'Alfonso de Guadalajara en castellà (S 1295) i sis exemplars de Plini, sense cap altra precisió (cal suposar que és Plini el Vell, més ben dit el recull fet el segle IV, intitulat *Medicina Plinii*) (S 1431 i 1432 i P 432, 433, 434 i 435), una tercera *Ars Hipocratis* (P 446) i un segon exemplar del *Liber aggregationis medicinarum simplicium* de Serapió (P 450). Els volums nous són, per tant, deu.

En canvi, manquen els dos exemplars de Iohannes Abenmessue, *De universalibus* (F 737 i 738), el de Tamini, *De sex rebus non naturalibus* (F 744), el *Thesaurus pauperum*, el *Regimen sanitatis ad Regem Aragonum* i altres obres d'Arnau de Vilanova (F 747), el de mestre Bernat [de Gordon] (F 752), i Rasis, *Liber divisionis* (F 751). Així, doncs, en manquen set.

Les dues mostres ens permeten de treure una primera conclusió, certament provisional, però suficient per a indicar que el problema de les desaparicions de llibres a Peníscola pot ésser quantitativament important, tant des del punt de vista de les quantitats absolutes, com per allò que representaven en relació al conjunt de la biblioteca papal. A Peníscola trobem documentades amb certesa set bíblies completes en un sol volum i només podem donar raó de cinc. I tenim documentats trenta-quatre llibres de medicina i només podem donar raó de vint-i-set. Tenim, doncs, que per a quaranta-un volums certament documentats, ens en manquen nou, dues bíblies i set toms de medicina. Manquen, doncs, vora el 22 per cent dels llibres que hi havia en les dues seccions analitzades.⁴⁷ Així, doncs, es justifica l'afirmació inicial d'aquest apartat, la de considerar que els dos catàlegs de 1423 no contenen matemàticament tots els llibres de la biblioteca papal existents a Peníscola. És cert que, només un cop filtrada tota la documentació relativa, serà possible d'aventurar afirmacions globalment vàlides, però, de moment, el percentatge de 21,94 % de llibres dispersats és dada que per-

47. Aquesta (o la que resulti ésser definitiva) seria la quantificació precisa de l'acusació de Joan Carrer: «... dicti domini cardinales [*Paniscolae residentes*] ad administrationem et gubernationem tam bonorum dicti domini Benedicti quondam quam Ecclesie se propria auctoritate immiscuerunt, bonorum dicte Ecclesie et domini Benedicti quamplurima recipientes, occupantes et inter se dividentes, sicut sunt pecunie... anuli cum lapidibus pretiosis... librique diversi et diversarum facultatum...», *Litterae ad Johannem Armaniaci comitem et universos Christifideles*, dins Edmundi MARTÈNE et Ursicini DURAND, *Thesaurus novus anecdotorum* II, París 1717, cols. 1731-1732. Bernat de Roserge diu quelcom de semblant: «Sequenti die iovis [25 d'agost], post prandium..., libris utriusque facultatis, licet in paucis numero, respectu multitudinis librorum, quos idem olim Benedictus ibidem recollexerat... inventariatis...», *Acta legationis cardinalis Petri de Fluxo ad extinctionem schismatis Paniscolensium*, dins ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, vol. 6459, f. 100^r.

met d'afirmar que el problema dels llibres desapareguts a Peníscola abans dels dos inventaris de 1423 s'ha de considerar ben obert.

Així, doncs, després d'haver dedicat les pàgines precedents a elaborar una primera idea entorn d'allò que passà amb els llibres papals a Peníscola abans dels dos inventaris acabats d'esmentar, entrem en llur estudi sense ofegar cap de les preguntes ni de les sospites, però limitant-nos, de moment, per manca de proves, a les dades que ens proporcionen les dues llistes, les úniques de què disposem. Recordem que l'objecte d'aquestes pàgines no és pas el de fer un estudi complet de la Biblioteca Papal a Peníscola i molt menys de cada un dels volums, papals o no, que hi havia en aquella cúria papal durant els anys 1415-1423. Aquestes pàgines es limiten a publicar els dos inventaris, bo i mirant d'assenyalar els problemes que resten oberts.

Biblioteca o dipòsit

Fixem-nos, doncs, primer en el de la «libreria» i preguntem-nos si hom no haurà estat excessivament bogal a l'hora d'emprar el terme «biblioteca».

Però comencem per una qüestió prèvia. Hi ha una afirmació repetida, aquella, segons la qual Peníscola i en particular la seva biblioteca, haurien estat una reproducció en petit del Palau Papal d'Avinyó.⁴⁸ Però hi ha un punt, en el qual el parallelisme falla. Tant com el Roquer d'Avinyó, almenys a partir d'un cert moment, fou planificat com a estada habitual tant del papa com de la cúria romana, Peníscola no. El castell fou escollit i preparat només com a refugi segur, sempre però pensant que, no sols l'estada normal del papa havia d'ésser en un altre lloc (Roma o Avinyó), ans encara desitjant emprendre el vol i deixar enrera Peníscola, camí de Roma. Els documents són massa clars. A Benet XIII li havia fallat el camí vers Roma per la Ligúria i la Maremma toscana i, a partir d'aquest fracàs, l'ajut de la casa de França.⁴⁹ I de des que posa els peus en terra catalana no pensa en res més que en assegurar-se el camí vers Roma, ara pel sud, per Sicília i Nàpols, arribant fins a l'extrem d'un acte tan forassenyat per a tothom tret d'ell com el casament de l'infant Joan de Trastàmara, el futur Joan II de

48. Franz EHRLE, *Un catalogo fin qui sconosciuto della biblioteca papale d'Avignone (1407): Il codice S.3 della Biblioteca Nazionale di Madrid*, dins *Fasciculus Joanni Willis Clark dicatus*, Cantorbery, Universitat 1909, 110.

49. A la bibliografia general sobre el tema, prou coneguda, hom pot afegir-hi Francisco de MOXÓ Y DE MONTOLIU, *La coyuntura económica catalano-aragonesa y el repliegue de Benedicto XIII de Porto Venere a Port Vendres (1403-1408)*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident...* (volum citat en la nota 20), 119-134.

Catalunya-Aragó, jovincell d'uns quinze anys, amb una dona ja més que matura, la reina Joana II de Nàpols. Recordem que els capítols matrimonials foren solemnement signats a València el 4 de gener de 1415. I quan, a les acaballes d'aquell mateix any, s'hagué de refugiar a Peníscola per no sortir-ne i amb poc de temps veié com li fallava la ja reduïda base econòmica amb la qual havia pogut comptar des de 1409, dubto que tingués els diners necessaris per a refer el castell de Peníscola i en particular la llibreria a imatge i semblança de la del Palau Papal d'Avinyó i de la Torre dels Àngels.

Arraconem, doncs, els «pre-judicis» i deixem-nos guiar pels documents, en el nostre cas per l'inventari de la llibreria, bo i prenent-lo com a guia en una suposada visita a la biblioteca papal de Peníscola, aprofitant unes inventades vacances d'estiu de 1423.

Parem compte en entrar, no fos cas que ens caigués damunt algun dels llibres col·locats «in uno calaxio super portali dicte librarie».⁵⁰ Quan, doncs, ja serem dins, segurs, ens adonarem que els encaixaments o cases de fusta⁵¹ ens volten, a banda dreta i esquerra. Sense fer cap opció política, comencem per la dreta: trobarem en la «prima domus» cinquanta-cinc volums de tema bíblic, després dels quals podrem mirar quaranta-set volums de tema jurídic, escrits sobre pergami,⁵² i una cinquantena de la mateixa temàtica escrits en paper.⁵³ Al racó després de la primera «domus» hi ha un pilot de llibres (la penombra no permet d'albirar si són en caixes o apilotats), un centenar, «de diversis materiis» (S 1251-1352).⁵⁴ Després del racó ve una finestra, l'única que veiem en l'estança, i (penjats a banda i banda?), dos volums, dues peces admirables, dues bíblies precieuses (S 84 i 85).⁵⁵ Si ja les hem admirades prou, seguim endavant. En la paret perpendicular a aquella, en la qual hi ha l'entrada i la primera «domus», se n'arranglaren quatre més, denominades segona, terça, quarta i cinquena de la banda dreta de la biblioteca. La segona «domus» té un calaix de sota amb vint-i-vuit volums de tema

50. Barcelona, BC ms. 235, f. 8^r: «Sequentes libri sunt in uno calaxio super portali dicte librarie». Contenia els volums 86-90 de l'inventari de la llibreria.

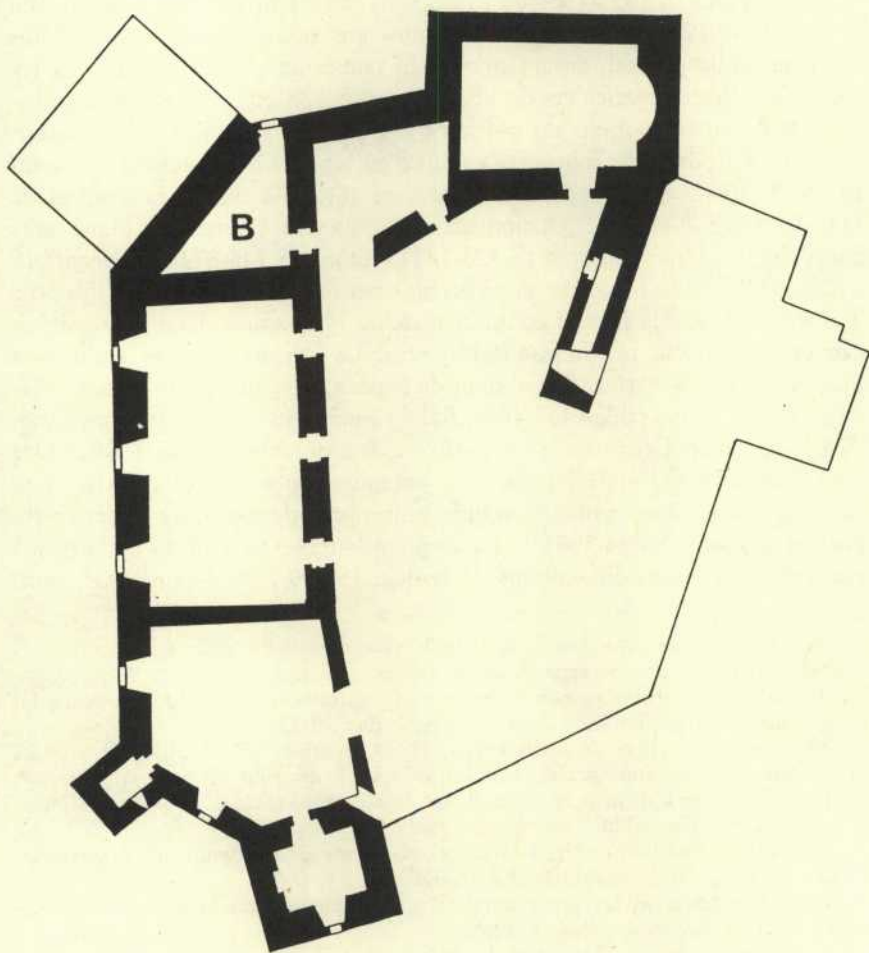
51. No em penso anar errat dient que en l'inventari de la llibreria no es troben altres denominacions del moble destinat a contenir llibres que les de «domus, calaxium» i «encaxamentum». El material és sempre designat amb el mot «fusti».

52. «Sequentes libri de iure sunt in prima domo ad latus fenestre, in dextra parte intrando librariam», *ibid.*, f. 101^r.

53. «De iure in papiro, prope fenestram, in prima domo intrando librariam», *ibid.*, f. 111^r.

54. «Sequentes libri de diversis materiis sunt in papiro, repositi in dextro angulo post predictos libros iuris», *ibid.*, 115^r.

55. «... pendens in uno clavo in dicta libreria...» i «... pendent in uno clavo in dicta libreria», *ibid.*, f. 8^r.

Planta noble del Castell de Peníscola amb la possible situació de la biblioteca papal (marcada amb la lletra B), d'acord amb les dades que es poden llegir a les pàgines 24-27.

bíblic (S 56-83)⁵⁶ i un de sobre amb trenta-set llibres, dinou dels quals ja són de sant Tomàs d'Aquino (S 91-127; sant Tomàs comença a S 109);⁵⁷ podem veure en un calaix quaranta volums de tema múltiple (S 1353-1392)⁵⁸ i potser fora dels calaixos trenta-cinc volums d'església, és a dir, llibres litúrgics (S 1055-1089),⁵⁹ i cinquanta-cinc, tant de dret canònic com civil (S 1159-1213).⁶⁰ La tercera «domus» ens oferirà setanta-vuit volums de tema bíblic general, encara que no hi mancaran glosses, postilles o comentaris a llibres particulars de l'Esriptura (S 128-205);⁶¹ també hi trobarem trenta-quatre volums de polèmica anti-jueva⁶² i afanyem-nos a mirar-los, perquè Rodrigo de Luna està a punt d'endur-se'ls a la fortalesa de Montsó (S 1393-1426).⁶³ La «domus» quarta és tota ella destinada a obres de sant Agustí (S 206-322).⁶⁴ La cinquena continua tenint obres dels grans sants pares de l'església: Ambròs (S 323-343), Jeroni (S 344-371) i Gregori (S 372-420).⁶⁵ I així s'ha acabat el recorregut per la banda dreta de la llibreria. Tornem, doncs, a la porta i continuem, sense que tampoc hagi de significar cap opció política, per la banda esquerra. La «prima domus» continuarà oferint-nos obres escrites fins al límit de l'època patristica: sant Bernat (421-446), Beda el Venerable (447-460), Ràban Maur (461-467), Orígenes (468-474), sant Joan Crisòstom (S 475-482) i, conjuntament, Hug i Ricard de Sant Víctor (S 483-493).⁶⁶ La segona «domus», sota el títol de «Diversorum» ens presentarà cent-cinc volums amb obres de pares, de teòlegs i llibres de sermons (S 494-598).⁶⁷ Trobarem en la tercera «domus» de la banda esquerra cent trenta-dos volums de teòlegs (S 599-730),⁶⁸ tema que conti-

56. «In secunda vero domo sive secundo calaxio fusti...», *ibid.*, f. 6^r

57. «Item, in dicta secunda domo, in calaxio superiori...», *ibid.*, f. 9^r.

58. «Libri sequentes sunt in pergameno in uno calaxio secunde domus dextri lateris, prope fenestram, intrando ipsam librariam», *ibid.*, f. 123^r.

59. «Sequentes libri de ecclesia pro officii et missis celebrandis sunt repositi in secunda domo alterius lateris, quod intrando latus dextrum dicitur», *ibid.*, f. 97^r

60. «Libri de iure in pergameno in secunda domo», *ibid.*, f. 106^r

61. «Tercia domus, libri communes», *ibid.*, f. 12^r.

62. «Item, fuerunt repositi in tertia domo lateris dextri librariam predictam intrando, sequentes libri iudeorum», *ibid.*, f. 126^r.

63. «Supradicta in hac plana contenta sunt in Montessono in posse domini Roderici de Luna. Antonius», *ibid.*, f. 126^r.

64. «Quarta domus, libri sancti Augustini», *ibid.*, f. 19^r.

65. «Quinta domus, sancti Ambrosii. Et primo, fuerunt inventi et repositi in quinta domo fusti dicte librarie, libri sequentes, videlicet...», *ibid.*, f. 29^r.

66. «Prima domus, sancti Bernardi. Item, in prima domo fusti seu encaxamenti dicte librarie sinistri lateris in intrando...», *ibid.*, f. 38^r.

67. «Diversorum in secunda domo. Item, fuerunt reperti et repositi in secunda domo dicte librarie sequentes libri, videlicet...», *ibid.*, f. 49.

68. «Theologia. Tercia domus. Item, fuerunt inventi et repositi in tertia domo dicte librarie libri sequentes...», *ibid.*, f. 59^r

nuarem trobant en la quarta (S 731-818),⁶⁹ als quals vuitanta-vuit volums cal afegir-ne vint-i-sis de «Diversorum». La «quinta domus» contenia setanta-dos «libri historiales»⁷⁰ i la sisena llibres de poetes (S 918-1002), d'arts liberals (S 1003-1041) i d'astrologia (S 1042-1051).⁷¹ I així haurem arribat al racó, on ens espera una «angularis domus», un armari raconer, en el qual hi havia tres volums de medicina (S 1052-1054).⁷²

La barreja de llibres bíblics, jurídics i litúrgics, que trobem sobretot en les primeres «domus» de la banda dreta, ens permet d'afirmar que acabem de fer un recorregut per una biblioteca o ens obliga a reconèixer que només hem vist un magatzem de llibres? No ens precipitéssim, ans seguim cercant elements de judici en l'inventari de la llibreria. De seguida podrem fer una primera constatació: la que, fins al volum 1054, l'ordre de la biblioteca o la seva disposició és, tot i les múltiples i importants diferències, comparable a la dels dos inventaris anteriors, els publicats, respectivament, per Pascual Galindo i per Maurice Faucon,⁷³ i que la barreja es limita a les tres primeres «domus» de la mà dreta i al pilot de toms del racó entre la primera i la segona «domus» de les acabades d'esmentar.

Per això, hom no es pot estar de formular una pregunta, sense ni de lluny aventurar-hi, ni per hipòtesi, cap mena de resposta. La pregunta és la de si els llibres sobrevinguts en les tres primeres «domus» (S 1055-1426) no foren introduïts a la «Llibreria» en un darrer moment, si aquest darrer moment no fou l'immediatament següent a l'elecció de Climent VIII, si tal transport a la «libreria» no obeí a la necessitat de deixar la cambra del papa lliure per al nou elet i si, per tant, els volums a partir del 1055 no són els que Benet XIII tenia en la seva cambra. Si mai es pogués aventurar una resposta mínimament afirmativa a aquestes preguntes, tindríem en els dos

69. «Quarta domus. Theologia. Item, fuerunt repositi in quarta domo dicte librerie libri sequentes, videlicet...», *ibid.*, f. 69^r.

70. «Libri istoriales in quinta domo. Item, fuerunt inventi et repositi in quinta domo dicte librerie sequentes libri, videlicet...», *ibid.*, f. 78^r.

71. «Sexta domus, libri poetarum. Item, fuerunt repositi et inventi in sexta domo, post predictas domos dicte librerie, libri sequentes, videlicet...», *ibid.*, f. 84^r.

72. «Medicina. In angulari domo post dictam sextam domum. Item, fuerunt positi in dicta libraria in domo angulari dicti encaxamenti fusti, post dictam sextam domum, libri sequentes de medicina, videlicet...», *ibid.*, f. 95^r. El lector recorda que ens hem ocupat d'aquests tres llibres, en parlar dels de medicina en els successius catàlegs peniscians. Afegirem una observació: a diferència d'aquest racó de la banda esquerra de qui entrava en la llibreria, el racó contrari i contraposat a aquest, si existia, no tenia documentada cap «angularis domus», cap armari raconer. Allí els llibres més aviat fan l'efecte d'ésser-hi apilotats, segurament en caixes.

73. El lector els pot trobar indicats en la nota 1 sota les lletres G2 i F respectivament.

inventaris posteriors a la mort de Benet XIII i a l'elecció de Climent VIII, la suma dels tres grups de llibres papals del castell de Peníscola: el de la «libraria», el del «studium» i el de la «camera».

Limitant-nos, doncs, als primers 1054 volums, aquells que eren col·locats de forma més ordenada i més digna d'una biblioteca, no és possible de deixar de preguntar-se per la seva relació amb l'inventari publicat per Faucon, també de Peníscola.⁷⁴ El nombre de volums és sensiblement igual, car el darrerament esmentat en té 1090. D'un i d'altre es poden fer les mateixes observacions: la que els manquen els llibres de dret, tant canònic⁷⁵ com civil, o els litúrgics.

Però les diferències no són pas irrellevants. Ens fixarem en dues: la primera és el sentit del conjunt general. Val a dir que F desplega una ordenació perfecta: agrupa en els dos-cents setze numeros primers tot el bloc d'obres sobre la Sagrada Escripura que no ha de figurar entre els llibres d'un autor particular. Segueix presentant autors que constitueixen el gran riu de la tradició cristiana: Jeroni (217-240), Ambròs (241-254), Agustí (255-345), Gregori (346-377), Dionís (378-389), Hilari (390), Isidor (391-397), Crisòstom (397-404), Bernat (405-429), Remigi (430-432), Cebrià (433-436), Lleó (437-443), Anselm (444-446), Beda (447-454), Orígenes (455-462), Raban (463-469), Haimó (470-471), Cassiodor (472-476), Hug de Sant Víctor (477-485), Pere Damià (486-488), Ricard de Sant Víctor (489-495) i Joan Damascè (496-512). Ve a continuació, encara que sense títol, un grup d'obres que definiria de teologia sapiencial o contemplativa (513-561), seguit del de sermons (562-606). Compareixia la teologia escolàstica, encapçalada per Pere Llombard (607-694), i finalment obres de polèmica (695-728). Acabada la literatura pròpia de la facultat de teologia, vénen els llibres de medicina (729-752), els de filosofia (753-782), els de filosofia moral (783-806), els de l'«ars dictaminis» (807-822), seguits dels autors que són models en l'art d'escriure: Tulli (823-833), Sèneca (834-851), Boeci (852-869), Virgili (870-873), Ovidi (874-902), Petrarca (903-923), Sallusti (924-925), Terenci (926-928), Coluccio Salutati (979-934) i

74. La indicació bibliogràfica es troba en la nota 1.

75. Potser el lector que recordi la introducció de Maurice Faucon m'objectarà que segons aquest, *La librairie...* (citada en la nota 1), I, 83, l'inventari publicat per ell contendria vint-i-quatre volums de «droit canon et prérogatives du Saint-Siège...». En realitat, aquell «droit canon» fa referència a cinc volums que contenien recopilacions de canons dels concilis antics (F 1067-1071), però no hi ha ni un exemplar del *Decret* de Gracià, ni de la sèrie *Decretals*, *Sisè*, *Clementines* i *Extravagants*, ni, molt menys, cap obra específicament canònica dels grans canonistes dels segles XIII i XIV.

76. Ja Faucon, *ibid.*, 85, indicà que la presència de llibres de cròniques i d'autors literaris, àdhuc contemporanis, constituïa una novetat en la biblioteca papal.

Dant (935-939). Arribava l'astrologia (940-954),⁷⁷ l'aritmètica (955-956), la lògica (957-962), la gramàtica (963-973) i, sense títol, la història (974-1040) i les obres del tipus dels *Specula* de Vicenç de Beauvais (1041-1066). El darrer apartat era constituït per compilacions de concilis i llibres entorn de la potestat de l'Església (1067-1090).⁷⁸

Si ara ens mirem l'ordre dels nostres primers 1054 volums, trobarem diferències com és ara una norma més valorativa i menys objectiva: sant Tomàs, per exemple, és col·locat immediatament després de la Bíblia (S 109-127; a F els seus llibres eren esparsos entre els comentaris bíblics, les obres de teologia o les explicacions d'obres d'Aristòtil) i sant Agustí salta al capdamunt de la llista de pares de l'Església, immediatament després de sant Tomàs i dels llibres de tema bíblic general (S 206-322). Assenyalem, encara, que, potser pel fet d'haver estat posats a l'abast del metge, trets durant la darrera malaltia de Benet XIII, els llibres de medicina de l'armari raconer, són reduïts a tres contra vint-i-quatre.

El sentit del conjunt general, tan lògic en F, es tradueix en una conseqüència, aquella que, seguint G2, el portava a distribuir els llibres en «armarium, domuncula, ordo»,⁷⁹ és a dir en armari, cos i prestatge, cosa que permeté la reconstrucció dels armaris amb els respectius cossos i prestat-

77. El lector segurament recordarà que l'existència d'aquesta secció en la biblioteca papal fou un dels punts d'atac a Benet XIII instrumentalitzat pel concili de Pisa. Cf. el meu *Documents i precisions...* (citat en la nota 26), en particular 197-198 i 211-212.

78. Vegeu la nota 75.

79. L'inventari de 1407 té aquesta característica particular, la de no limitar-se a ésser una distribució orgànica de llibres, ans de proposar una teoria d'ordenació biblioteconòmica. Hom la pot veure dins G2, 83-88. F no repetí la teoria prèvia, però pensava en uns mobles que eren reproducció dels que hi havia en la «libreria» avinyonesa i, en aquest sentit almenys, es trobava en la mateixa línia. Tal com el lector podrà veure de seguida, tals mobles sembla que a Peníscola no existiren. A la vista de la teoria d'ordenació de la biblioteca papal de 1407, Franz EHRLE, *Un catalogo...* (citat en la nota 48), 100, afirmava: «... sotto questo profilo (*el de la biblioteconomia*) il catalogo è, per quanto posso vedere, unico nel suo genere e molto superiore al suo tempo», però en els *Nachträge zur Geschichte der drei ältesten päpstlichen Bibliotheken* dins *Kirchengeschichtliche Festgabe Anton de Waal zum goldenen Priester-Jubiläum*, (11. Oktober 1912) *dargebracht* («Römische Quartalschrift» Supplementheft XX), Friburg de Brisgòvia, Herder 1913, 351, rebaixava l'entusiasme: «Diese sachliche Einteilung ist eine der umfassendsten und eingehendsten einer spezifisch geistlichen Bibliothek der älteren Zeit». Però cal no oblidar que teories de l'ordenació d'una biblioteca eclesiàstica, encara que no fos comparable amb la papal d'Avinyó, no mancaren ja durant l'alta edat mitjana, tal com hom pot veure en Pierre PETITMENGIN, *La Bible à travers les inventaires de bibliothèques médiévales*, dins *Le Moyen Age et la Bible* sous la direction de Pierre RICHÉ-Guy LOBRICHON (Bible de tous les temps 4), París, Beauchesne 1984, 52-53 (*Prologue du catalogue de la bibliothèque de Prüfening*).

ges, tant per part de Franz Ehrle com de Gabriel Colombe.⁸⁰ Ací només tenim «domus» i en la segona de la banda dreta, un calaix sota i un sobre.⁸¹ És natural que hom pensi a estendre els dos calaixos a les altres «domus», però aquesta seria una decisió mental, no pas una dada objectiva.

La segona diferència és la distribució dels volums a l'interior de cada un dels apartats temàtics. Altra vegada trobem en F una ordenació tan clara que no cal recapacitar molt per captar-la. Agafem el cas que podria presentar més complicació, el de sant Agustí: comença un conjunt d'obres de tema bíblic (F 255-277) i segueixen *De Trinitate* (F 278-284), *De civitate Dei* (F 285-292), *De doctrina christiana* (F 293-295), *De sacramentis* (296-297), obres de polèmica diversa (F 298-307), *Confessionum* (F 309-312), compilacions d'obres plurals (F 313-326), *Regestrum librorum sancti Augustini* (F 327), sermons (F. 328-339) i cartes (F. 340-345). Si ara el lector té paciència de mirar els dotze primers volums de la «domus» quarta de l'in-

80. Vegeu els dos articles d'Ehrle esmentats en la nota anterior, 113 i 356, respectivament. GALINDO, *La biblioteca...* (citat en la nota 1) reproduí el dibuix d'Ehrle en la làmina III al final del seu llibre. GABRIEL COLOMBE, *La «Libreria magna» dans la Tour des Anges* (Au Palais des Papes d'Avignon. Recherches critiques et archéologiques XI), París, Honoré Champion 1915, 21 i desplegable final, introduïa la modificació d'uns peus de seixanta centímetres d'alt.

81. Si hom llegeix amb una certa atenció les indicacions relatives als armaris, esparses en l'inventari de la «Libreria» i aplegades en les notes 50-72 d'aquesta introducció, constatarà aquestes dues relacions: primer, la d'equivalència entre «domus» i «calaxium»: «... domo sive... calaxio...» (nota 56). Però resulta que, justament la segona «domus» tenia dos calaixos, qui sap si tres (notes 56-58); i que en el text de la nota 57 l'equivalència «domus» = «calaxium» és negada, car la «domus» és el tot, en el qual hi ha una part de dalt o sobirana, part que sí equival a un calaix de dalt, contraposat, per tant, a un calaix de baix, tots dos en una única «domus», la segona. L'altra relació és entre «domus» i «encaxamentum», paraula que compareix almenys dues vegades. El mot sembla evident llatinització del català «encaixament» que Alcover i Moll coneixen, sense però oferir-ne cap mostra. Du Cange la desconeix. Per això, fins ara, l'únic element de comprensió, ultra l'arrel «caixa», és el context. La primera mostra diu: «... in prima domo fusti seu encaxamenti dicte librarie...» (nota 66); la segona fa: «... in domo angulari dicti encaxamenti fusti...» (nota 72). En el primer cas, la «domus» és dita de fusta, perquè l'encaixament és de fusta, cosa que consta en el segon cas. La relació s'estableix, doncs, entre «domus» i «encaxamentum», relació expressada pel genitiu, clarament de pertinença: la «domus» pertany a o forma part de l'«encaxamentum». Crec, per tant, que aquesta darrera paraula en el nostre context s'ha d'entendre en el sentit de «conjunt o sistema unitari de caixes o de calaixos» dins el qual hi havia «domus» o unitats formant casetes. No crec que sigui possible amb aquestes bases d'arribar més enllà. Hi hauria un altre pas a fer, si tingués repercussió en l'estructura el detall que els calaixos només es troben documentats en una domus de la banda dreta, la segona, i l'«encaxamentum», entrant, a la banda esquerra. Tot plegat, crec possible d'aventurar una hipòtesi: l'«encaxamentum fusti» era com una calaixera de fusta amb tants cossos com «domus». Seríem lluny de l'armari d'Avinyó.

ventari de 1423,⁸² la destinada a llibres de sant Agustí, trobarà que els cinc primers són de tema bíblic, certament, però que, en comptes de començar pel *Gènesi* comencen pels *Salms* (quatre volums, S 206-209), seguits d'un *De concordia evangelistarum*, que a F va al final del grup. Immediatament després, trobem un volum de Sant Ambròs (S 211). Tornem a Agustí, amb dos volums *De Trinitate* i de seguida, dos més sobre els *Salms* (S 214-215). Els dos que manquen per a arribar als dotze són un *De civitate Dei* i un *De sanitate animae*. Qualsevol ordre brilla nomès per la seva absència.

I ara una constatació: la «libreria» real de Peníscola és la de l'inventari de 1423. Per això cal preguntar: ha estat mai real a Peníscola una biblioteca ordenada d'acord amb l'inventari publicat per Faucon? Qui contestés que sí, s'hauria d'encarar amb, i per tant donar resposta satisfactòria a, aquest problema: com s'explica que en tan pocs anys hom construís uns armaris com els d'Avinyó per a uns llibres distribuïts més o menys com a Avinyó, desestimés armaris i distribució i els substituïts per una calaixera i un desordre tan poc satisfactoris?

Per això, crec que caldrà qüestionar molt seriosament si l'*Initium inventarii librerie maioris castri Paniscole*⁸³ de la Bibliothèque Nationale de París, lat. 5156A, passà mai més enllà d'ésser això, un «initium», que no arribà a terme, és a dir, un projecte de distribució que mai no pogué ésser portat a la pràctica. No cal dir que si sortissin documents que demostrassin l'existència real d'armaris i distribució calcats dels d'Avinyó, serien benvinguts perquè clarificarien allò que realment fou i els passos que donà la biblioteca papal de Peníscola. Però mentre l'única «libreria» real i documentada sigui la de l'inventari de 1423, es farà difícil d'admetre que hagués estat precedida per una altra.⁸⁴

82. S 206-217.

83. El lector recorda que és l'inventari assenyalat F en la nota 1.

84. Ací escau de repetir que aquest no és un estudi sobre la biblioteca papal de Peníscola, globalment considerada, ans només dels seus dos darrers inventaris, fets immediatament abans de la dispersió de fons. Però puc aportar qualche informació entorn de la pregunta de quan sorgí la «libreria» o estança destinada a contenir, ordenats, la major part dels llibres de la biblioteca papal trets d'Avinyó. La lectura dels volums d'*Introitus et exitus* de Benet XIII per als anys 1411 i següents (ASV, Reg. Aven. 339, f. 344) permeten d'avançar una conclusió positiva i una de negativa: la positiva és que entre el juliol de 1411 i el desembre de 1415, Benet XIII parà poc a Peníscola, sobretot després de la sentència de Casp (desplaçaments a Tortosa, a Sant Mateu, a Morella, a València i a Perpinyà), perseguint, illús, la gran volada definitiva a Itàlia i a Roma pel camí de Sicília i de Nàpols; allò que en els llibres de comptes és important són les obres de defensa, la drassana, les galeres, les ambaixades i els ballesters. La constatació negativa és aquesta: cap, ni un assentament, relatiu a la «libreria». No crec que es pugui ni pensar que hom projectés una col·locació de la «libra-

Acabarem aquest apartat indicant que l'anàlisi realitzada entorn de l'inventari de la «libreria» bàsica no pot ésser continuada en relació als volums que tot fa pensar ésser sobrevinguts (S 1055-1460). Dues raons ho demostren: primera, o no segueixen cap ordre (pensem en els «De diversis», S 1251-1352) o, fora dels llibres litúrgics (S 1055-1089), són agrupats, no seguint una norma lògica, semblant, per exemple, a la que presidia l'inventari F, ans segons el criteri de si són en pergamí (S 1159-1213 i cal suposar 1090-1146) o en paper (S 1147-1158 i 1214-1250). Una novetat, certament, aquesta de tant de paper en els inventaris de la biblioteca papal. La raó segona és la manca de punt de referència. Per als primers 1050 volums teníem un punt de comparació clar, el dels catàlegs precedents, més o menys paral·lels, cosa que ací manca.

Per això, analitzem aquell detall de novetat que és l'existència de blocs de llibres escrits totalment en paper. Ens basarem en un primer recompte, el qual, d'altra banda, servirà també per a veure alguns dels problemes que la comparació dels catàlegs presenta en aquest punt.

El recompte dona aquest resultat: dels 1090 volums de l'inventari F només trenta-vuit consta que fossin escrits en paper. En el nostre S, en canvi, són 176 o potser 177,⁸⁵ però en els primers 1054, aquells que semblen haver format la «libreria» pròpiament dita, només són sis o set,⁸⁶ amb la qual cosa tenim que els cent setanta es concentren entre els volums 1055 i 1460, més ben dit, tenint en compte que els primers volums després de l'esmentat 1054 són litúrgics i, per tant, en pergamí, en realitat els cent setanta de paper es trobaran repartits entre S 1090 i S 1460. Cent setanta, doncs, entre tres-cents setanta. No cal fer gaires operacions per a adonar-se que el percentatge s'acosta al cinquanta per cent. Si completem la informació, podem saber que els volums escrits en paper en l'inventari P són, salvada sempre la possibilitat d'error, noranta-tres entre cinc-cents seixanta-vuit. I que en D eren vuitanta-dos entre cinc-cents setanta-dos. Tenim, doncs, dos resultats: primer, el de l'elevat nombre de volums en paper

ria» semblant a la d'Avinyó. D'altra banda, treballant en nòmina per al papa hi ha un únic fuster, el valencià Joan Serra, però s'havia de desplaçar constantment seguint i servint Benet XIII. En notes següents hi haurà qualque detall complementari.

85. El dubte rau en el volum de S 565, la descripció del qual, en les pàgines que segueixen, hom pot comparar amb la que dona F 577: «Item sermones de festivitatibus infra annum cum tabula per alphabetum et figure Geraldii Odonis expositive, tractatus de resurrectione et moralitas», descripció que no fa constar que el volum sigui de paper. D'altra banda, la del nostre S 565 és estranya: «... cum copertis de corio albo de papiro...», cosa que, en absolut, podria significar que el volum era encobertat amb tapa de cartó recobert de cuir blanc, cas en el qual «de papiro» no es referiria al volum sinó a la tapa.

86. Vegeu l'explicació de la nota precedent.

dins la part clarament sobrevinguda de la «libreria» (S 1055-1460) i que els dos fons coneguts de la biblioteca papal de Peníscola el 1423 (S i P) tenien un conjunt de llibres escrits sobre paper que arribava a dos-cents cinquanta-vuit (o cinquanta-nou), en un total de dos mil vint-i-vuit.

La primera pregunta que es presenta és aquesta: considerats globalment, els toms en paper procedien d'Avinyó o eren resultat de l'activitat dels darrers anys, els de presència en terres catalanes? Si ens fixem en F, l'inventari més ben ordenat de la «Libreria», ens adonarem que els volums en paper es concentren, sobretot, en tres punts: entre els núms. 551 i 594 (tretze exemplars), entre els 832 i 921 (tretze llibres) i entre els 993 i 1053 (vuit volums). Tres grups ben definits, car el primer és de sermons, el segon d'obres literàries noves o de moda en el pas del segle XIV al XV (Francesco Petrarca, Giovanni Boccaccio, Sèneca) i el terç de cròniques o història. Aquests tres i la temàtica de cisma, concentrada de forma gairebé monogràfica a P 490-526, serien els que concentrarien, gairebé en exclusiva, les obres escrites o copiades damunt paper, cosa que ens portaria a atribuir tals llibres, no pas a l'etapa avinyonenca de la biblioteca papal, ans a la penisciana, almenys en el sentit que la literatura relativa o no al cisma copiada en els anys d'estada de Benet XIII en terres catalanes devia ésser-ho preferentment en paper. I altra vegada tindríem que gairebé la meitat dels volums que formarien la segona part de la «libreria» (S 1055-1460) obligarien a preguntar-se si no procedien de l'activitat dels darrers anys, amb la qual cosa resultaria subratllat el caràcter de fons sobrevingut a la «libreria» pròpiament dita.

M'abstinc, en canvi, de parlar dels «libri in studio» perquè res en l'inventari no permet de saber com eren distribuïts realment.⁸⁷ I perquè el «studium» presenta una dificultat particular.⁸⁸

87. L'inventari P, tal com el lector pot veure personalment, es limita a descriure els volums, sense afegir cap indicació sobre la peça o moble on són col·locats els que es trobaven «in studio».

88. La dificultat complementària prové del fet que els documents ens parlen d'un «studium portatile domini nostri pape», obra del fuster valencià Vicent Serra, pare del Joan que ja coneixem per haver-lo trobat en la nota 84. Una anotació ens diu que, tan bon punt estigué llest fou pujat al castell, senyal que també servia quan el papa hi era (altrament, si només hagués estat previst per als viatges, s'hauria guardat en alguna de les cases de la vila llogades per a diversos serveis de la cúria): «Die xxvi dicti mensis (novembre de 1412) fuerunt scripti, soluti Francisco Aran, familiari domini Juliani de Loba, pro oneratione fustium studii portatilis domini nostri pape in Paniscola, et deoneratione earumdem et nonnullarum rerum domini nostri pape de officio custodie cibariorum ac unius quarteriole vini de malvesia et quinque costalium cere, ac portu premissorum ad castrum domini nostri pape et domum domini Juliani, de quibus computavit, LIII solidi Barchinonenses. Valent III florenos camere, XVI solidos», ASV, Reg.

La descripció dels volums

Res com la comparació entre inventaris diversos no permet de copsar amb tanta claredat les característiques dels dos nostres. Prenguem, altra vegada, com a punt de referència F. Després d'haver vist les seves descripcions en general i algunes en particular, hom comprèn que la intenció de l'autor era elaborar una peça que ajudés a trobar no sols un volum, ans encara una obra determinada. D'ací, en efecte, sembla derivar l'exhaustiva enumeració de llibres copiats en els respectius volums —llibres o cartes.⁸⁹ Res d'això no és en els nostres, en els quals no és pas difícil de trobar-se amb indicacions com la primera que em surt, a l'atzar: «... et alii tractatus eiusdem (*Agustí*) cum aliis libris numero LXXX...».⁹⁰ L'editat per Faucon seria, doncs, un catàleg amb finalitat heurística, tant de volums com de títols, obres o llibres.

No m'atreveiria pas a dir que en el nostre manqui totalment aquest objectiu, car la llista temàtica inicial, els títols a cap de pàgina (o els sotstítols en els «libri in studio») serveixen per a orientar-se entre els centenars de volums. Però la descripció de cada tom no cerca de facilitar l'ús al possible lector, ans la identificació de la peça en tant que objecte de valor,⁹¹ del qual un encarregat ha de respondre i, en el nostre cas, almenys de fet, en tant que mercaderia per a vendre.

Els elements identificadors són tres, si no m'erro: la descripció de les cobertes amb tots els elements complementaris (tanques, sivelles, material del qual consta la tapa),⁹² la matèria en la qual l'obra ha estat escrita (per-

Aven. 339, f. 122^r. Preveia el «studium portatile» algun moble per als «libri qui portantur...»? És, sobretot, aquesta la raó que em frena d'ocupar-me dels esmentats llibres.

89. El lector pot veure, per exemple, la llarguíssima enumeració d'obres copiades en els volums F 225, llibres i, més en concret, cartes de Sant Jeroni (cinc atapeïdes pàgines impreses, 58-63), F 343 (tres pàgines, 79-82), dedicat a cartes de sant Agustí, o F 489 (dues pàgines plenes de títols de Ricard de Sant Víctor, 100-102).

90. S 246. No és pas l'únic. S 210, ultra els reportats, en contenia quaranta-sis; S 221, quinze; S 241, setze; S 249, quinze; S 253, cent quaranta-vuit sermons; S 256 cinquanta-sis tractats, etc. En d'altres ocasions el notari es limità a escriure que eren «multi alii» (S 212) o «diversi» (S 235, 243, etc.).

91. Dins *Nachträge...* (citat en la nota 79), 352-353, Franz Ehrle havia indicat ja l'existència d'aquests dos tipus de fitxes en els catàlegs de la biblioteca papal: les que convienent l'inventari en una llista de béns i les que en feien eina per a trobar llibres.

92. Vegeu aquests elements en la descripció de la primera de les *Biblie pulchre*: «... cum tabulis copertis de panno de cirico rubeo et viridi operato ad ciconias rubeas et leopardos albos, cum tribus clausoriis argenti.» S 84. Tots aquests elements incideixen en el preu.

gamí o paper)⁹³ i paraules identificadores tretes de l'obra o de les obres copiades.

Aquest darrer extrem és divers en els dos inventaris publicats en el present volum. El de la «libreria» reproduceix la o les primeres i la darrera o les darreres paraules del segon foli, però quan aquest és escrit a coronells són, en general, les del primer coronell (amb moltes excepcions, en les quals l'escollit ha estat el segon). D'ací ve que arribi gairebé a fer-se pesada la sonsònia d'«et incipit in primo colondello secundi folii... et finit in eodem...». L'inventari dels «libri in studio», segurament perquè fou realitzat per persones diverses de les que intervingueren en el primer,⁹⁴ presenta variants: es fixa poc, gairebé gens, en la materialitat del volum (enquadració, matèria)⁹⁵ i les paraules identificadores són les inicials d'una obra (element sense valor per a la identificació d'un volum concret, car totes les còpies de la mateixa obra és normal que comencin de la mateixa manera) i les finals de la columna segona (o de la pàgina, si és escrita a tota línia) —remarqueu que els «corondells» han desaparegut, substituïts per «columnes»—.

El lector ja ha endevinat la importància d'aquestes variants o sistemes diversos en la descripció dels volums en els diferents catàlegs o inventaris, a l'hora de resseguir la presència d'un llibre en la biblioteca papal avinyonesa o penísciana. Anotacions, que certament fan referència a la mateixa obra, moltes vegades no permeten d'arribar a l'afirmació de llur identitat

93. No cal presentar mostres d'aquest extrem, car n'hi ha prou a començar de llegir l'inventari S. Si hom segueix llegint fins al final, s'adonà que el notari es devia cansar de repetir «in pergamenò» i, si ja abans se n'havia oblidat alguna vegada, a partir del núm. S 200 ho deixa córrer. Per això són més significatius els casos en què fa constar que el llibre és escrit sobre paper (vegeu text corresponent a la nota 85). A partir d'aquell número, la notícia «in pergamenò» només es troba després d'un volum «de papiro», com per exemple a S 566 o en algun cas en el qual la petitesa de la peça podria fer dubtar, per exemple, en S 681, «sisternum pergameni».

94. Els respectius encapçalaments, als quals em permeto de remetre el lector, són explícits en aquest punt. Recordem, encara, el fet que S proporciona indicacions sobre la localització dels llibres que han permès de reconstruir l'esquema de la «libreria», indicacions que manquen en P, tal com ja sabem pel text corresponent a les notes 87 i 88.

95. Les indicacions relatives a matèria es troben en els volums escrits en paper. En dos casos hom havia aplicat aquella solució, tan estesa a Occitània i a Catalunya, «in pergamenò et papiro» (P 44 i 212). En d'altres, hom fa constar que el llibre és petit, «in parvo volumine», P 3, 492 i 567, o gran, «in magno volumine» F 219, 290, 354, o bell, F 293 o 474. Tres contenen escuts d'armes: P 237, de Climent VII; P 362, de Benet XIII; P 451, de Gregori XI.

en tant que relatives al mateix volum, perquè el sistema de descripció seguit pels diversos catalogadors és heterogeni.⁹⁶

Les anotacions marginals

A diferència de tots els altres coneguts, els dos inventaris nostres presenten un complement que segurament no era previst, però que és gairebé tan interessant com la descripció dels volums: les anotacions marginals, gairebé totes signades amb l'anagrama «uAu», que ja Franz Ehrle va atribuir a Antoni de Camps.⁹⁷ Les anotacions assenyalen els volums alienats durant els anys 1424-1429, per una de les tres raons: venda directa o equivalent (les notes que contenen la xifra en què un volum fou taxat o venut),⁹⁸ venda indirecta (les que ens innoven que un tom fou portat o enviat a València a vendre) i paga d'un servei realitzada no amb diners, ans amb un o més llibres (normalment indicada mitjançant la paraula «provisio» relacionada amb una persona en general nominalment designada).⁹⁹

96. Vegeu allò que hem dit més amunt en parlar de les Bibles en els successius inventaris i a la dificultat d'identificació. Aquelles observacions són extensibles als inventaris en bloc.

97. *Nachträge...* (citat en la nota 79), 363. Sobre el personatge, vegeu la nota 14.

98. En P són freqüents les indicacions marginals que fan constar el preu d'un llibre lliurat en concepte de «provisio». Una mostra en els núms. 187 i 188, on llegim: «Fuit traditum domino Ostiensi pro provisione, etc. in sexaginta florenis Aragonum, Antonius»; i «Fuit etiam traditum eidem domino Ostiensi eadem ratione in centum florenis similibus, Antonius». No creuria que en aquests casos, els florins haguessin estat lliurats realment pel receptor del volum, ans que el volum donat era comptat en els *Exitus* com a paga dels florins indicats.

En relació a la decisió de posar a la venda volums de la biblioteca papal, cal recordar que els homes de Peníscola podien, l'any 1424, si no justificar-se sí invocar el precedent d'allò que havia esdevingut a Roma a darreries de 1406 o començaments de 1407, quan, també en començar el seu pontificat, Gregori XII hagué de procurar-se cinc cents florins posant a la venda «certos et diversos libros ad nos et Romanam ecclesiam pertinentes», operació que ell mateix confirmava oficialment el 29 d'abril de 1407 amb document publicat per Augustin THEINER, *Codex diplomaticus domini temporalis S. Sedis. Recueil pour servir à l'histoire du gouvernement temporel des États du Saint-Siège extraits des Archives du Vatican*. Tome troisième 1389-1793, Roma 1862, 159-160.

99. L'anàlisi dels quaderns d'*Introitus et exitus* de la tresoreria papal segurament donaria el resultat que la «provisio» és un concepte molt precís i aplicable només a certes pagues personals. Car no tota persona que cobra habitualment de la tresoreria papal en concepte de serveis prestats que exigeixen dedicació exclusiva rep diners com a «provisio». Un clergue de la cambra pontifícia, per exemple, cobra «salarium» i els ballsters «stipendia», cf. ASV, *Reg. Aven.* 344, ff. 413 i 111', respectivament. Un recompte dels casos qualificats de «provisio» el mes de juny de 1415, a base dels comptes

No cal dir que les tres menes de notes tenen un comú denominador: l'extrema penúria econòmica dels darrers anys del pontificat de Benet XIII i de tot el de Climent VIII en la reduïda, però, malgrat tot, cúria papal de Peníscola, tal com la deixa veure encara al darrer moment la llista de càrrecs que Bernat de Roserge introduí en el seu *Excidium scismatis*.¹⁰⁰ Però aquest tema de l'economia ens limitarem a assenyalar-lo, car ell tot sol demanaria un estudi.

Les anotacions marginals també ens diuen altres coses. Per exemple, la clara diferència de valor entre els llibres de la «llibreria» i els llibres del «studium». Aquest és el resultat de l'operació següent: la suma dels florins ingressats per la venda (o equivalent) directa de volums procedents de la llibreria és, salvada la possibilitat d'error, de 2454 i mig, corresponents a cent onze unitats bibliogràfiques valuades. Per la seva banda, les setanta-

que es troben dins ASV, *Reg. Aven.* 347, dóna el resultat següent: «servitor camere secreta», f. 195^r, «secretarius», f. 195^r, «clericus officii vaxelle», f. 197^r, «correrius», f. 197^r, «cubicularius», 197^r, «clericus officii folrarie», 199^r, «coquus coquine communis palatii», 199^r, «clericus officii buticuarie», 199^r, «notarius coquinarum palatii», 200^r, «porterius prime porte», 201^r, «coquus coquine oris», 202^r, «scobator palatii», 202^r, «clericus officii cere palatii», 203^r, «pulsator campane palatii», 204^r, «acolutus», 205^r, «magister capelle», 206^r i «custos secunde porte palatii», 207^r; hom ha d'afegir a totes aquestes designacions «domini nostri pape». Potser el concepte seria el de funcions oficialment establertes a complir en la casa pontifícia. Per això, per exemple, els cardenals, que oficialment almenys han de tenir «domus» i «familia» pròpies, no reben «provisio» del papa i per això trobem, per exemple, en P 60 una anotació marginal que ara es fa més comprensible: «Fuit traditum domino patriarche Constantinopolitano pro sua sustentatione, pro xxxviii florenis. Antonius».

100. ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, vol. 6459, ff. 84^r-100^r. Com que molts d'aquells personatges compareixen en les nostres anotacions marginals, reproduiré els noms i resumiré el càrrec que ocupaven en els darrers moments de Climent VIII: Julianus de Loba, cardinalis episcopus Hostiensis; Eximius Dahe, card. sti. Laurentii in Lucina; Franciscus Rovira, card. sti. Clementis; Egidius Sanctii Munionis jr., card. ste. Marie in Cosmedin; Simon de Pratis, camerarius Sedis Apostolice; Bernardus Jorneti, prothonotarius; fr. Johannes Benedicti, ofm. lemovicensis, episcopus Nicomediensis; Johannes Piquerii, magister sacri palatii, penitentiarius; Guillelmus Canerii, auditor camere; Geraldus Geraldii, subdiaconus domini nostri; Franciscus Johannes, clericus camere; Johannes Volabro, sacrista domini pape; Raymundus de Mirabello, sculus, consiliarius camere; Oliverius Anglès, iudex marescalli; Anthonius de Campis, secretarius domini pape, abbreviator, scriptor, registrator litterarum apostolicarum; Guillelmus Cardona, grossator litterarum apostolicarum, igual com els sis següents: Narcissus Dalmatii, Rodericus Alvari, Jacobus Primisserii, Petrus Rogerii, Bernardus Orla, Paulus Urgoem; Bernardus Serrancolí, scriptor penitentiarie, igual com els cinc següents: Bernardus Generii, Guillelmus Bartholomei, Franciscus Fusterii, Andreas de Portu, Dominicus Benedicti. Mancaven Domènec Bonafè, empresonat tot i ésser cardenal, i Joan Carrer, fugat a terres d'Armanyac, tot i ésser cardenal. Fora de la llista compareix un Ludovicus Navarro, litterarum apostolicarum scriptor et abbreviator, f. 91^r.

tres unitats procedents dels «libri in studio» sumaren 3158 florins. El resultat és que els llibres de la biblioteca tenien un valor mitjà de vint-i-dos florins i els del «studium» de quaranta-tres amb vint-i-sis centèssimes. Gairebé el doble. Tornant, però, a les quantitats absolutes, la suma dels 5612 florins, ni que haguessin estat realment percebuts (recordem que moltes valoracions corresponen a llibres no venuts, ans donats a curials «pro sua provisione»), hauria representat poc més que la paga d'un any dels quatre cardenals. En efecte, si hem de creure Joan Carrer, amb motiu de l'elecció de Gil Sánchez Muñoz a Climent VIII, aquest d'alguna manera s'hauria compromès a assegurar als quatre cardenals (l'acabat d'esmentar, Eiximèn Dahe, Domènec Bonafè i Julián de Loba) la paga mensual de vuitanta tres florins, cosa que puja a 3984 cada any.¹⁰¹

Entre els compradors directes destaca Guillem Çacoma, «stationarius» de Barcelona.¹⁰² Aquest llibreter convers, ja altrament conegut,¹⁰³ ara aug-

101. Les dues frases complementàries de Joan Carrer diuen així: «... dicti cardinales [Paniscole residentes]... advertentes... quod pensionem octuaginta trium florenorum Aragonie pro quolibet mense sibi et inter se taxaverant et ordinaverant de bonis ecclesie recipiendam pro sustinendo statu suo...», obligaren l'electe Gil Sánchez Muñoz a signar uns capítols d'elecció, el quart dels quals deia així: «Quarto, quod cardinales manutenebit, durante hoc tempore prosecutionis [unitatis ecclesie], in statu quem hactenus usque nunc tenuerunt» («... cardinales intelligebant illa verba 'in eodem statu', quod nihil de raptis, perceptis et administratis per eos peteret ab eisdem et pro quolibet mense solveret eis dictam pensionem absque aliquali diminutione»), *Litterae ad Johannem, Armaniaci comitem et universos christifideles*, carta publicada per Edmundus MARTÈNE, Ursicinus DURAND, *Tbesaurus novus anecdotorum*. II, París 1717, cols. 1733-1734. Els 5612 florins, doncs, no haurien assegurat ni la paga d'un any i mig, la qual hauria pujat a 5.976.

102. Aquesta és la qualificació constantment repetida en les anotacions marginals. Però l'ASV, *Reg. Aven.* 337, f. 105^v-106^r, ens innova d'una altra «stationaria». Diu així: «Dilecto filio Guillelmo Çacoma, laico Barchinonensi, salutem. Sincere devotionis affectus... Volens, igitur, tibi... gratiam facere specialem, te bedellum universitatis generalis studii curie Romane, ubicumque eam residere contigerit, in iuris canonici ac civilis et quacumque alia preterquam sacre theologie facultatibus, cum omnibus iuribus, emolumentis et commodis consuetis, facimus, constituimus et etiam deputamus tibi que omnia et singula que ad huiusmodi bedelli officium pertinere noscuntur, gerendi et exercendi plenam concedimus tenore presentium potestatem, mandantes rectori ac cancellario ceterisque officialibus dicte universitatis qui pro tempore fuerint quatenus te ad huiusmodi officium admittant et admitti faciant, ut est moris. Volumus autem quod antequam predictum officium incipias exercere, in manibus cancellarii predicti, quod officium ipsium fideliter exerces, prestes in forma solita iuramentum. Nulli, ergo, etc... Datum Terracone XIII kalendas novembris anno decimoseptimo. Expedita III kalendas novembris anno XVII. Bernardus Fortis.». La connexió, doncs, amb la cúria papal venia de lluny, de 1410. És explicable que ell posés preu als llibres i que tingués preferència a l'hora d'adquirir-los. Més encara, el seu camp era reconegut també per als llibres de teologia, tal com demostren les notes marginals de les seves compres, atès que adquirir llibres bíblics, com és ara S 13, 31 i següents, en gran nombre.

mentarà en importància històrica per la seva connexió amb la biblioteca papal de Peníscola. Però hom es pot preguntar, si la seva presència a Peníscola es limità a ésser la d'un comprador o si hi féu quelcom més. La pregunta té aquest sentit: abans de cloure un tracte amb un possible comprador d'un llibre de la biblioteca papal, cal suposar que el venedor havia realitzat una operació prèvia, la de valorar cada volum a fi de saber quant en podia demanar, cosa que, sobretot en aquella biblioteca, havia de fer l'expert que oferís més garanties professionals, cosa que ningú devia discutir a qui era alhora «bedellus studii papalis» i «stationarius Barchinone».¹⁰⁴ Per això, atès que els volums que compra Guillem Çacoma semblen, si no els millors, sí dels millors que posseïx la biblioteca, hom pensa si les coses no anaren d'aquesta manera: Guillem Çacoma fou cridat a peritar el preu dels volums i en paga tingué la primera opció a escollir els qui a ell li abellís de comprar, atesa la seva clientela.

Les anotacions semblen portar a la constatació que l'operació de traspass de propietat dels volums no es féu esperar gaire un cop començat el pontificat de Climent VIII. La nota marginal als dos volums P 527-528 ens innova que foren lliurats a Eiximèn Dahe, cardenal de Sant Llorenç in Lucina, durant el mes de març de l'any primer, que fou el dit mes de 1424.¹⁰⁵

103. Ja és present en la recopilació de *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553.)* recogidos y transcritos por José M. MADURELL MARIMÓN, anotados por Jorge RUBIÓ Y BALAGUER, Barcelona 1955, 33* i 58. Tornava a comparèixer en la recopilació del primer, *Encuadernadores y libreros barceloneses judíos y conversos (1322-1458)*, dins «Sefarad», 22 (1962), 360-361 (1408 febrer 16), 365, 366-367 i 371-372; i en la segona part de la mateixa recopilació, *ibid.*, XXIII (1963), 75-76, 77-81, 82-83, 84, 89, 90-91, 94, 96, 97, 100-101, 102-103. Compareix també en l'obra de Pere BOHIGAS *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período Gótico y Renacimiento*. I, Barcelona 1965, 132; II, Barcelona 1967, 74, i en la recopilació d'escrits del mateix autor, *Sobre manuscrits i biblioteques*. Pròleg d'Amadeu J. SOBERANAS I LLEÓ (Textos i Estudis de Cultura Catalana 10), Barcelona, Curial, 1985, 275.

104. Sobre la figura del «stationarius», hom pot veure C. Paul CHRISTIANSON, *A Century of the Manuscript-Book Trade in Late Medieval London*, dins «Medievalia et Humanistica. Studies in Medieval & Renaissance Culture», N. S., 12 (1984), 143-165, amb indicació d'estudis anteriors. El «bedellus studii Barchinone» era figura compresa en l'*Ordinatio Studii Barchinone et rectoris eiusdem* de 1309, amb la corresponent funció d'intermediari en la compra-venda de llibres, tal com hom pot veure en el meu *L'«Ordinatio Studii Barchinone et rectoris eiusdem» del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)*, dins «Revista Catalana de Teologia», 2 (1977), 151-188; el text de l'*Ordinatio* ocupa les pàgines 186-188 i el relatiu al «bedellus», amb el jurament inclòs, és a les 187-188.

105. Diu així: «Fuerunt tradite pro Centum florenis dominò cardinali sancti Laurentii, ut in libro Thesaurarie anni primi apostolatus, etc., continetur, in recepta mensis martii. Antonius de Campis», Barcelona, BC, ms. 235, f. 21^v.

Dos mesos abans havien sortit, sense contrapartida monetària, és clar, els cinc volums oferts al rei Alfons el Magnànim¹⁰⁶ (remarquem que aquestes anotacions són escrites i signades a S per Bartomeu Sellent i a P per Antoni de Camps, senyal que en aquell moment el primer era el responsable dels volums de la «libreria» i el segon dels del «studium»¹⁰⁷). La solemnitat amb la qual són escrites pel darrer esmentat les anotacions relatives a llibres venuts a Guillem Çacoma en algunes pàgines de P ens diu que eren les primeres; i contrasten amb la pressa que permeten d'endevinar les posteriors notes marginals, ja realitzades només per Antoni de Camps, tant en S com en P. Potser quan, en els mesos de primavera de 1424, hom enfilà decidit el camí de la venda de llibres, Bartomeu Sellent s'estimà més no compartir tal responsabilitat.¹⁰⁸

Si la primera presència i posterior absència de Bartomeu Sellent indica possibles dificultats personals (i no eren les úniques en aquell nucli resistent de Peníscola, ni que calgui rebaixar poc o molt l'exposició del ja conegut Joan Carrer),¹⁰⁹ cal, encara, assenyalar que no devia ésser fàcil de posar-se d'acord entorn de quins llibres es podien vendre i quins no. Allò que és cert és que no tots els llibres de la biblioteca papal foren posats en venda. Una nota marginal, conservada almenys en quatre casos, ens diu que els quatre llibres esmentats foren exclosos ja des del primer moment, perquè havien d'ésser conservats per a l'Església,¹¹⁰ exactament igual que tots els registres de cartes i de súpliques apostòliques,¹¹¹ que, tal com fa constar Bernat de Roserge, ompliren trenta bótes.¹¹²

106. Hom pot veure la llista d'aquests llibres en la taula o índex de receptors de llibres de la biblioteca papal, en aquest volum, després del text dels dos inventaris.

107. Totes cinc anotacions, tant les escrites per l'un com per l'altre, són datades el 26 de gener de 1424.

108. De fet, només rebria dos llibres de la biblioteca, i encara a mitges amb un company, Rodrigo Álvaro (Álvarez).

109. Vegeu carta i edició citades en la nota 101.

110. En els quatre casos esmentats, la nota marginal diu «Non, quod conservetur pro ecclesia»; això és «Non [vendatur, sed] quod conservetur pro ecclesia». Són els volums S 894 (*Processus contra usurpantes vicariatum Romani Imperii*) i dos d'altres contra Lluís de Baviera, S 907 (*Informatio prelatorum ad conversionem infidelium*), S 910 (*Secreta tam propter conservationem fidelium quam conversionem infidelium*) i S 914 (*Regestra litterarum apostolicarum*, etc.). Tots quatre arribaren puntualment a les mans de Peire de Foix (M 153, 164, 167 i 169). On són? Tingué el nou amo tanta condícia a fer-los arribar a «l'església» com l'antic a conservar-los-hi?

111. «Item, omnia regestra litterarum et supplicationum apostolicarum», *Bona sequentia erant in castro et villa Paniscole... de quibus omnibus fuerunt tradite claves domino cardinali de Fuxo, apostolice sedis legato*, Barcelona, BC ms. 229, f. 17°.

112. «Receptisque regestris plurimorum Romanorum Pontificum in eodem castro repertis, usque ad numerum triginta botarum...», *Excidium Schismatis*, ASV, Archivum Arcis, Arm. I-XVIII, vol. 6459, f. 100°.

Ultra els volums precedents, que són clars, hi ha encara dos altres grups de llibres, que obliguen a plantejar la pregunta de que succeí. El primer és el dels que ni foren venuts ni anaren a mans del cardenal Pèire de Foix. La situació es presenta d'aquesta manera: si hom ressegueix, comparant-los, els dos catàlegs identificats mitjançant les lletres S i M, constatarà que fins al número S 679 els volums, sense excepció, o foren venuts o es troben en l'inventari dels que foren lliurats al cardenal Pèire de Foix. Però a partir del núm. S 680 i després en el catàleg P, trobem molts volums, si no m'erro, exactament cent trenta-quatre¹¹³ que, tot i figurar en la biblioteca el 1423, tot i no constar que haguessin estat venuts, no són en la llista final; han desaparegut. Un almenys d'aquests, tal com veurem més endavant, tot fa pensar que el 1484 es trobava en la biblioteca dels Sánchez Muñoz a Terol.¹¹⁴ En els cent trenta-quatre no són comptats els S 1393-1460 que en aquells moments eren a Montsó, en poder del nébot de Benet XIII, Rodrigo de Luna.¹¹⁵

L'altre grup de llibres és aquell que podria ésser qualificat com a «zones blanques» o potser «intocables». En efecte, si hom fulleja els dos originals dels inventaris ací publicats, s'adonarà de dues coses: primera, que el percentatge de volums venuts en la primera part, la que en pàgines anteriors he presentat com a biblioteca papal pròpiament dita (S 1-1054), i el dels venuts de la que he presentat com a fons sobrevingut (S 1055-1426), és considerablement més elevat en la primera que en la segona.¹¹⁶ Però, justa-

113. Són els següents: S 680, 681, 755, 766, 775, 787, 805, 850, 867, 911, 912, 938 (o 939), 942, 944, 960, 987, 1022, 1025, 1099, 1100, 1196, 1235, 1236, 1245, 1247, 1255, 1272, 1273, 1284, 1287, 1294, 1295, 1301, 1305, 1308, 1309, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1328, 1330, 1331, 1332, 1333, 1335, 1337, 1341, 1342, 1345, 1348, 1349, 1350, 1351, 1352, 1354, 1355, 1357, 1361, 1366, 1372, 1378, 1379, 1381, 1384, 1385, 1386, 1387, 1389, 1390.

I els següents de l'inventari P: P 16, 46, 47, 55, 61, 77, 80, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 179, 180, 181, 183, 233, 236, 288, 312, 353, 376-378, 391, 411-420, 422, 423, 426, 428, 430, 431, 435-454, 456-494, 497-517, 519-526, 543-546, 548-550, 565-568.

114. Vegeu més avall, text corresponent a la nota 125.

115. Al peu dels ff. 127^r, 127^v i 130^r, Antoni de Camps escriví les següents notes: «Supradicta in hac plana contenta sunt in Montesono in posse domini Roderici de Luna. Antonius». «Quatuor predicti libri fuerunt traditi domino Roderico de Luna. Antonius». «Predicta viginti et novem librorum volumina fuerunt tradita prefato domino Roderico de Luna. Antonius».

116. Les proporcions resulten literalment capgirades. Dels 1054 volums primers, vuit-cents vint-i-cinc foren venuts i només dos-cents vint-i-nou conservats. Entre els 1054 i el 1460 hi ha una secció que és explicable que no fos venuda, la dels llibres litúrgics (S 1055-1089). Prescindim-ne, doncs, i no la comptabilitzem. Els volums següents (S 1090-1460) ens ofereixen aquest resultat: només quaranta-sis foren venuts i, per contra, tres cents vint-i-cinc conservats. Un element més de judici que confirma la diferència entre els 1054 volums primers i els sobrevinguts.

ment en la primera part, en la qual les anotacions marginals no tenen excepció durant pàgines senceres, hom es troba tot d'una amb grups de llibres, exactament iguals que els precedents i els següents, sense anotació marginal. És impossible de no preguntar-se què hi ha darrera. Enfoquem l'atenció en una d'aquestes zones blanques, la formada pels volums S 731-735. Són un *Pugio fidei* de Ramon Martí en tres volums, un altre d'encara no acabat, «quod dominus Benedictus faciebat scribere» i un altre *Pugio fidei* en un sol volum. Deixant estar l'incomplet, encara no acabat en morir Benet XIII, els altres quatre volums es troben tots entre els llibres que Pere de Luna posseïa abans d'ésser papa i que, per tant, eren o havien estat de propietat personal i privada.¹¹⁷ Un cas tan clar potser no es repeteix, ni que només sigui perquè la llista dels llibres del cardenal Pere de Luna és evidentment incompleta,¹¹⁸ però això no obstant no és gens difícil d'identificar volums d'aquella biblioteca cardenalícia entre els no venuts: així, S 637 és G1 1582, S 679 és G1, 1490, S 680 sembla ésser G1, 1493. Per això, hom no pot reprimir la sospita que les «zones blanques» no sols no són resultat accidental, ans eren constituïdes per volums intocables, ni que només fos perquè podien ésser objecte de possibles exigències de la família Luna, personificada en Rodrigo.¹¹⁹ I, si hem de fer cas de Joan Carrer, Gil Sánchez Muñoz devia, ni que fos minsa, la seva tiara a l'esmentat Luna.¹²⁰

El fet és que, almenys durant tres anys (de la primavera de 1424 a la de 1427 —l'any quart, durant el qual tants volums foren portats a València a ésser venuts, devia anar del juny de 1426 al de 1427—), pràcticament les tres quartes parts de la biblioteca papal de Peníscola passaren, pels camins indicats, a d'altres mans. Les notes marginals ens diuen quines foren moltes de les primeres que els reberen i potser només alguna troballa documental feliç en arxius notariais permetrà de saber els posteriors camins de tals llibres. Però, si és impensable d'encarar-se seriosament amb la pregunta de l'«iter» seguit per cada volum, sí que cal dir allò que sigui possible sobre localització actual d'aquells llibres.

117. Vegeu nota 1, G1.

118. La incompletesa resulta evident només que hom s'adoni que l'inventari no conté cap volum de tema jurídic, ni civil ni canònic, cosa impensable en la biblioteca d'un home que era essencialment un jurista. En el text segueix la referència a aquella llista d'acord amb la numeració de l'edició Ehrle.

119. Vegeu més amunt la nota 115.

120. Joan CARRER, *Litterae...* (citat en la nota 101), 1733.

La identificació dels volums de Peníscola

Tampoc aquesta darrera qüestió no pot tenir en aquest moment resposta total. Però sí que pot tenir una primera resposta definitivament vàlida, quant al camí d'identificació. Car no ha mancat l'intent, molt respectable, d'identificar abans d'ara qualque volum de la biblioteca papal penisciana.¹²¹ Ara, però, tenim el mitjà, sembla, segur: les dades proporcionades tant per S com per P sobre la matèria del volum i sobretot les paraules o frases del començament i de l'acabament de llibre, pàgina o corondell són, àdhuc en el cas de P, criteris suficients per a la identificació, molt més en el cas de S.¹²² Ara, només cal anar esperant que, amb el temps, a mesura que hom compari les dades ofertes pels nostres dos inventaris amb la realitat dels volums manuscrits conservats en les més diverses biblioteques, serà possible d'anar fent, de gota en gota, la suma dels volums procedents de la biblioteca papal de Peníscola.

Només voldria remarcar que no s'ha de desestimar cap hipòtesi, per molt que contradigui les idees generals acceptades per tots. La llei general és que els llibres arribats a mans de Pèire de Foix anaren al seu col·legi de Tolosa de Llenguadoc i després a la Bibliothèque Nationale de París, però heus ací que un, almenys, d'aquells llibres és a la Biblioteca Vaticana, el Vat. lat. 1453.¹²³ L'altre pressupòsit podria ésser el que és normal que un volum es trobi en el país de qui el rebé. Però Joan de Volabro és totalment desconegut a Vic, àdhuc per als familiaritzats amb els seus fons arxivístics, però heus ací que un dels llibres que ell rebé, el que conté Joan Crisòstom, *Quod nemo leditur nisi a semetipso* es troba, des de segles, entre els volums

121. Recentment, Karl RUDOLF, *Archiv und Bibliothek der Päpste im 15. Jahrhundert. Untersuchungen. I*, dins «Römische Historische Mitteilungen», 21 (1979), 81 proposà com a versemblant la identificació de D 413 amb Vat. lat. 562, tots dos un BOETHIUS, *De consolatione*, cum glossis (expositione) Nicholai TRIVETHI. Aquell exemplar és S 1439 i les dades textuals que ens forneix aquest catàleg no encaixen amb les que presenta el volum ara vaticà. La identificació, doncs, no ha estat confirmada.

122. S és superior a P en quant als elements d'identificació, perquè el primer ofereix la paraula amb la qual comença un foli o corondell i una altra amb la qual acaba. P, en canvi, ofereix l'incipit de la primera obra copiada en un volum, íncipit que, en principi, pot ésser idèntic en tots els casos en els quals aquella mateixa obra hagi estat copiada al començament d'un volum. Les dades, però, sobre material i paraula d'èxplícit poden ésser suficients per a la identificació.

123. La identificació fou realitzada per Anneliese Maier basant-se en les dades proporcionades per M, dades que aquest inventari copia de S o P, d'aquest darrer en el cas que ens ocupa. La identificació de P 108 i M 474 amb Vat. lat. 1453 es pot donar per segura, tot i que calgui corregir algun detall, tal com el lector pot veure en el butlletí bibliogràfic d'aquest volum, nota 85.

del capítol d'aquella seu, amb el núm. LI.¹²⁴

Hi ha casos, però, en els quals la comparació entre les dades dels nostres inventaris i els volums reals no és possible, perquè es tracta de llibres ara només coneguts a través d'un inventari. Concretament: hi ha algun llibre de la biblioteca papal, identificable amb alguns del catàleg Sánchez Muñoz de 1484? Ja sé que dos autors de tant de prestigi com Jacques Monfrin i Curt Wittlin han donada, decididament, resposta negativa.¹²⁵ ¿M'és llegut, malgrat llur autoritat, de dir que no ho acabo de veure clar? Heus ací les meves raons, aplicades a un volum concret, el primer d'aquell inventari, *Tertia pars Speculum Sanctorale* (sic). Primera constatació: F 985 té una tercera part escadussera del *Speculum Sanctorale* de Bernat Guiu, volum identificable amb el de S 850, car el copista s'equivocà creient-lo un volum del *Speculum Historiale* de Vicenç de Beauvais, després corregí *historiale* en *sanctorale*, però no el nom de l'autor.¹²⁶ S 850 és la tercera part del *Speculum sanctorale*, també escadussera. Segona coincidència: no fou venuda. Tercera coincidència: el volum turolès tenia «cubiertas bermejas» i S 850 era «cum copertis de rubeo». Quarta coincidència: l'exemplar de Terol era «en chotinas» i tant F 985 com S 850 eren de pergamí, atès que no consta que fossin de paper. Puc dir que personalment no em veuria amb cor de negar la possibilitat d'identificació del primer volum Sánchez Muñoz amb F 985 i S 850.

Així, doncs, ultra els seixanta volums procedents de la Biblioteca papal de Peníscola en la Bibliothèque Nationale de París, ja indicats per Delisle,¹²⁷ i els vint-i-dos «Gorrans» comprats pel capítol de la Seu de València

124. El mateix procediment d'identitat d'incipit i èplicit ha permès de donar per segura la identitat entre S 480 i Vic, Biblioteca capitular LI, descrit amb el núm. 58 en el *Catàleg dels llibres manuscrits anteriors al segle XVIII del Museu Episcopal de Vic*, dins «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», 7 (1923-1927), 86-87 (p. 76-78 de l'edició independent, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1934) de Josep Gudiol.

125. MONFRIN, *La bibliothèque...* (citada en la nota 18), 235-236. CURT J. WITTLIN, *Les manuscrits dits «del papa Luna» dans deux inventaires de la bibliothèque de Gaspar Johan Sánchez Muñoz à Teruel*, dins «Estudis Romànics» XI (1962-1967), 11-32 propugnà la mateixa posició negativa, i s'hi reafirmà, tant en referència a l'article de Monfrin com al d'ell mateix en *Noticias del archivo medieval de la familia Sánchez Muñoz, de Teruel*, dins «Teruel», núm. 44 (julio-diciembre 1970), 5-26, en particular 6, nota 2.

126. L'afirmació pot ésser donada per segura, car Vincent de Beauvais (Vincentius Bellovacensis o, simplement, Vincentius) no escriví cap *Speculum Sanctorale*, obra que, en canvi, potser per completar la del seu confrare, escriví Bernat Guiu. Si, doncs, S 850 és *Speculum sanctorale*, el seu autor és certament Bernat Guiu.

127. LÉOPOLD DELISLE, *Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque Impériale. Étude sur la formation de ce dépôt*. I (Histoire Générale de Paris. Collection de Documents I), París 1868, 507-508. Hom pot veure la llista dels sols volums que, segons

i conservats íntegres,¹²⁸ ja en aquest moment en podem assenyalar alguns més i cal esperar que en el futur, gràcies a les dades dels nostres dos inventaris, molts d'altres s'afegiran a la llista.

També ens cal dir una paraula sobre un camí que no ha conduït a cap resultat. El lector pot veure en la llista de receptors de llibres de la biblioteca papal un personatge que ja no era un desconegut i que ara rebrà un complement d'informació: fra Antoni Anglada, conegut fins ara pel fet que havia estat el possessor del ms. 610 de la Biblioteca Municipal d'Avinyó, el volum que conserva els sermons de sant Vicent Ferrer predicats durant l'estada a Mallorca a darrerries de 1413 i començaments de 1414.¹²⁹ Ara sabem que aquell personatge era un «avinyonès» tan convençut, que es trobà a Peníscola almenys fins molt prop de la solució final —almenys hi era durant algun dels anys del pontificat de Climent VIII. La pista del volum avinyonès conduí a mirar els altres cinc manuscrits que li havien pertangut, els mss. de l'esmentada biblioteca núms. 34, 66, 84, 85, 610 i 1032. El primer despertava particularment la curiositat, car és un exemplar en pergamí de Guillermus Brito, *Expositiones vocabulorum Bibliae*, obra repetidament documentada en la biblioteca papal de Peníscola.¹³⁰ Però realitzada, d'acord amb el mètode ací propugnat, la comprovació pertinent, el volum ara avinyonès no es pot identificar ni amb S 165 ni amb S 754. Els altres són còpies damunt paper escrites, si no m'erro, pel mateix Antoni Anglada, d'obres, per tant, per al seu ús personal o, almenys, no destinades a la «libreria» de Peníscola. Ací, doncs, el resultat ha estat negatiu i no he tingut l'encert d'individuuar d'altres noms de persones que consten haver rebut lli-

Delisle, procedeixen de Peníscola en el butlletí bibliogràfic d'aquest volum, nota 10.

128. Vegeu Ramon ROBRES LLUCH, *Volúmenes procedentes de la Biblioteca Papal de Peñíscola en el Archivo de la Catedral de Valencia*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LVI (1980), 580-584. Robres no podia precisar la raó per la qual tals volums es trobaven a la Seu de València. Amb la publicació dels nostres inventaris aquest punt resulta aclarit: per compra-venda: «venditus capitulo Valentino». Els vint-i-dos volums figuraven en l'*Inventarium librorum Sedis*, l'any 1476, en el qual ocupaven el núm. 121: «Primo, Nicolau Gorram, sobre tota la bíblia, en vint e dos volums»; l'inventari fou publicat per Josep SANCHIS I SIVERA, *Bibliologia valenciana medieval*, dins «Anales del Centro de Cultura Valenciana», III (1930), 81-132; l'anotació transcrita és a la pàg. 120.

129. Josep SANCHIS I SIVERA, *Un códice de sermons de S. Vicente Ferrer en Avinyón*, dins «Anales del Centro de Cultura Valenciana», 2 (1929), 35-53. Els volums d'aquella biblioteca que tingueren per posseïdor Antoni Anglada són indicats en el *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Tome XXVII. M. L. H. LABANDE, Avignon. I, París 1894, 343-345.*

130. S en tenia dos o potser tres exemplars: S 165, S 754 i, potser, S 1032, volum el títol del qual no consta. D'altra banda, enviat a València per ésser venut, difícilment podia arribar a mans de fra Antoni Anglada.

bres de la biblioteca papal de Peníscola en els catàlegs dels manuscrits de biblioteques franceses.

La nostra edició

Presentem a continuació la transcripció íntegra dels dos inventaris de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 233 i 235. Hem normalitzat la grafia d'acord amb el llatí usual en les edicions actuals, no però en les paraules o frases que reproduïxen íncipits o èxplicits, paraules o frases que, però, despleguem quan són abreujades en l'inventari d'acord amb les equivalències dels reculls de paleografia llatina medieval; tampoc en els noms d'autors i en els títols d'obres.

Les anotacions marginals s'han col·locat en la taula o índex de volums, a continuació dels dos inventaris, ja que, per a cada volum hem procurat d'indicar en quins altres catàlegs es troba i si fou alienat o lliurat al cardenal Pèire de Foix. Pertanyen a la categoria dels alienats els volums que són afectats per una nota marginal i a la segona aquells, en els quals la indicació de catàlegs on el volum és localitzat acaba amb la corresponent a M, seguida de la xifra que el volum té en aquest inventari. Les dades per a cada volum en la taula esmentada s'acaben amb la indicació de l'actual signatura del volum, si és coneguda. En canvi, els llibres que desaparegueren sense deixar rastre són aquells, les indicacions relatives als quals s'acaben en l'índex de volums amb la referència a l'inventari «S» o al «P».

La descripció de cada volum és presentada de la forma següent. El número aràbic és afegit per l'editor i és un o més segons que siguin un o més el volum o volums que es troben en cada unitat descriptiva. El text de la descripció és presentat en dues parts, separades per punt seguit. La primera fa referència al volum en el seu conjunt: autor i títol, cobertes, matèria de la qual el volum és constituït i, de vegades, d'altres detalls complementaris (sivelles, tancadors, etc.). Cada un d'aquests elements és normalment separat per coma (.). La lletra cursiva és reservada per al títol o títols d'obra o d'obres i per això només es troba en la primera part ja explicada. La segona, tal com sabem, conté la paraula o paraules individuadores, col·locades entre cometes inicials i finals («...»). D'aquesta manera és clarament destriable allò que és títol i allò que, tot i ésser text transcrit, no ho és. Moltes descripcions de volums acaben amb un asterisc (*): són els alienats. En tals casos, la corresponent anotació marginal es troba en la *Taula dels volums i de llur destí*, immediatament després del text dels dos inventaris.

D'acord amb la intenció d'oferir no pas una resposta a tota la possible problemàtica entorn de la biblioteca papal de Peníscola, ans només ele-

ments objectius de judici per a la solució de possibles problemes, començant pel primer, el de la identificació amb manuscrits actuals, directament o a través d'inventaris, hom ha procurat d'oferir elements de judici en els diversos índexs. Ja hem parlat del de volums, ordenat en seguici alfabètic de noms (no de cognoms) d'autors o de paraules inicials de les obres «sine nomine» —per dir-ho amb la fórmula emprada pels nostres inventaris. A fi de no repetir dades que tots els editors de catàlegs de la biblioteca papal d'Avinyó ja han ofert nombre de vegades, els noms dels autors de les successives obres no són indicats a peu de pàgina de l'inventari (la necessitat d'espai també ha pesat a l'hora d'aquesta decisió), però sí en la taula dels volums. Les altres taules són les de persones que reberen volums de la biblioteca papal de Peníscola, bo i distingint entre els dos inventaris i indicant quins volums ha rebut cadascú. La tercera taula és la relativa als preus coneguts, presentada com a llista única ordenada tal com ja ha estat explicat per a la taula de volums. Davant la possibilitat d'establir comparacions entre els preus ací pagats i els coneguts per altres fonts, després d'haver-ho considerat amb una certa detenció, s'han presentat imponderables tals que feien la comparació, pel cap baix, problemàtica. El lector segurament ja haurà recordat pel seu compte que en aquell moment el preu d'un llibre depenia, també, de les caplletres i, no cal dir, de les il·luminacions o il·lustracions, elements que en cap cas no es poden comptabilitzar a base de les dades proporcionades pels nostres dos inventaris, ja que aquests en molt poques ocasions en fan constar l'existència.¹³¹ Prova: el ja conegut Vat. lat. 1453¹³² té una il·lustració inicial excel·lent representant l'acte en el qual Guiu Terrena ofereix la seva obra a Joan XXII, però tal miniatura, que devia influir en el preu, no figura en l'inventari. Per això, també ha semblat la decisió més encertada la de fer constar simplement els preus que han correspost a cada volum, sense comparacions ni comentaris.

La taula quarta i darrera presenta les equivalències entre volums actuals i volums descrits en els inventaris de 1423. És, doncs, la dels volums identificats.¹³³

131. GALINDO, *La biblioteca...* (citat en la nota 1), 38-39, el qual reproduïx dades proporcionades per Léopold DELISLE, *Le cabinet...* (citat en la nota 127), 491.

132. Vegeu la nota 123 i el text corresponent.

133. D'acord amb el principi que aquest ni és ni té la més mínima intenció d'ésser un estudi global de la biblioteca papal de Peníscola, ans només una introducció a l'edició dels dos inventaris realitzats després de la mort de Benet XIII, no ha estat tocat ací el tema de la significació cultural dels llibres que la constituïen, però el lector interessat farà bé de rellegir unes pàgines que es conserven fresques, les de Joseph DE GHHELLINCK, *En marge des catalogues des bibliothèques médiévales*, dins *Miscellanea Francesco Ehrle. Scritti di Storia e Paleografia. Volume V. Biblioteca ed Archivio Vaticano. Biblioteche diverse* (Studi e testi 41), Ciutat del Vaticà 1924, 331-363. Des

Esperem que la publicació dels inventaris finals de la biblioteca papal de Peníscola impulsi d'altres estudis sobre el tema.

Roma, Pasqua de 1987

d'un punt de vista més tècnic, cal veure Albert DEROLEZ, *Les catalogues de bibliothèques* (Typologie des sources du Moyen Âge Occidental 31), Turnhout, Brepols 1979, 72 pp.

Després de compaginat el volum, he conegut l'article de Marie-Henriette JULIEN DE POMMEROL, *Guillaume d'Ortolan, évêque de Rodez (1397-1417) et la bibliothèque de l'évêché*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartes», 144 (1986), 259-298, en el qual trobo la notícia que Gil Bellemère havia llegat a Guillem d'Ortolà tot allò que ell havia escrit sobre les *Decretals*, volums que no compareixien en la biblioteca del darrer. Em pregunto si aquells volums no són els que consten en la pàgina 228, cosa que explicaria que no fossin alienats.